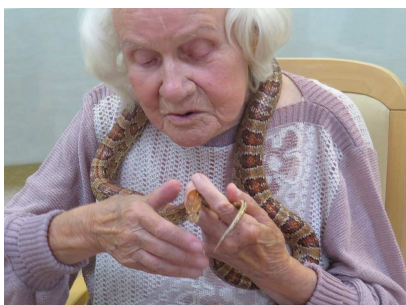
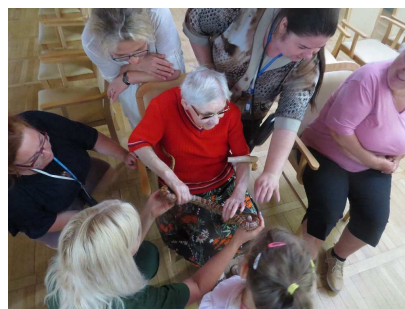

Model innowacji społecznej „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW”

Wielkopolskie
Innowacje
Społeczne

o.
WINS

Opracowanie merytoryczne i graficzne:

Zespół Stowarzyszenia CREO

dr Nina Woderska

Aleksandra Michalska

Ryszard Michalski

Kontakt:

Stowarzyszenie CREO

ul. Błękitna 1/7

60-660 Poznań

tel. 608 839 784

creo@centrumcreo.pl

www.centrumcreo.pl

www.facebook.com/centrumcreo/

Numer ISBN – 978-83-936938-2-5

Poznań, 2018

Zamieszczone zdjęcia, o ile nie podano ich źródła, pochodzą z archiwum Stowarzyszenia CREO.

Niniejsza publikacja może być kopiowana i rozpowszechniana w całości w celach niekomercyjnych na zasadzie licencji Creative Commons – zawsze z podaniem źródła.

Publikacja powstała, jako efekt testowania innowacji społecznej „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW” realizowanej w ramach projektu „Przepis na wielkopolską innowację społeczną - usługi opiekuńcze dla osób zależnych” dofinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego – Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020.

Rzeczpospolita
Polska

SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

Wielkopolskie
Innowacje
Społeczne

Regionalny Ośrodek Polityki
Społecznej w Poznaniu

POZnań*

Spis treści:

Wstęp.....	4
1. O autorach innowacji – Stowarzyszenie Centrum Rozwoju Edukacji Obywatelskiej CREO	5
2. Identyfikacja innowacji społecznej ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW	8
2.1. Zooterapia (Animaloterapia)	10
2.2. Starość i starzenie się człowieka	12
2.3. Wnioski z identyfikacji innowacji społecznej.....	15
3. Planowanie wdrożenia innowacji społecznej ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW	16
3.1 Planowany przebieg innowacji społecznej.....	17
3.2 Organizacja innowacji społecznej	21
3.3 Domy Pomocy Społecznej – podmioty w których testowano innowację	22
4. Opis procesu wdrażania i testowania innowacji społecznej ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW	24
4.1. Rekrutacja partnerów innowacji	24
4.2. Przygotowanie wolontariuszy	25
4.3. Przygotowanie seniorów i wolontariuszy do opieki nad zwierzętami	29
4.4. Wprowadzenie zwierząt do Domów Pomocy Społecznej.....	35
4.5 Opieka nad zwierzętami i obserwacja przebiegu Innowacji.....	38
5. Rekomendacje i spostrzeżenia przydatne w powielaniu innowacji przez inne podmioty	44
5.1. Zwierzęta	44
5.1.1 Chomiki	46
5.1.2 Króliki	47

5.1.3 Papugi	48
5.1.4 Rybki	49
5.1.5 Agama brodata	51
5.2. Domy Pomocy Społecznej	52
5.3. Seniorzy	53
5.4. Wolontariusze	53
5.5. Kwestie organizacyjne	55
6. Opinia Sanepidu o Innowacji	56
7. Podsumowanie Innowacji	57
Zakończenie	60
Literatura	61

Szanowni Państwo,

Publikacja, którą przekazujemy w Państwa ręce opisuje innowację społeczną wdrożoną przez zespół Stowarzyszenia Centrum Rozwoju Edukacji Obywatelskiej CREO w dwóch poznańskich Domach Pomocy Społecznej. Twórcy innowacji postawili przed sobą ambitny cel, jakim było stworzenie w Domach Pomocy Społecznej możliwości zamieszkiwania seniorów wspólnie ze zwierzętami, a tym samym poprzez zooterapię zwiększenie komfortu ich pobytu i przeciwdziałanie poczuciu osamotnienia.

Liczne badania wskazują, że zwierzęta bardzo pozytywnie wpływają zarówno na sferę psychiczną jak i fizyczną ludzi. Obecność zwierząt znacznie polepsza samopoczucie, obniża poziom lęku i stresu, wywołuje często radość i śmiech, przyczynia się także do zwiększenia aktywności fizycznej. Jest to szczególnie ważne dla osób starszych i samotnych, tych które straciły swoich bliskich, a które w naturalny sposób potrzebują czyjejś bliskości lub pasji, która potrafi odwrócić ich uwagę od monotoni życia. Zwierzęta z uwagi na swoją naturalność i spontaniczność są w tym względzie idealnymi terapeutami. Mając na uwadze, te wspaniałe cechy jakie mają w sobie zwierzęta, oczywiście wydało nam się by przetestować możliwość ich stałego pobytu w Domach Pomocy Społecznej. Jesteśmy ogromnie szczęśliwi, że to się udało! Dzięki naszym staraniom i wsparciu wielu osób, od niedawna w dwóch poznańskich Domach Pomocy Społecznej wspólnie z seniorami zamieszkują króliki, papugi, rybki, chomik, a nawet egzotyczna agama brodata. W ramach niniejszej publikacji chcemy Państwu pokazać jak krok po kroku udało się to niełatwe przedsięwzięcie zrealizować.

W tym miejscu pragniemy serdecznie podziękować wszystkim osobom i instytucjom zaangażowanym w realizację projektu, w szczególności seniorom, wolontariuszom i personelowi Domów Pomocy Społecznej za ogromne zaangażowanie i opiekę nad zwierzętami, Dyrekcji i pracownikom poznańskiego ZOO za doradztwo i fachowe uwagi oraz przedstawicielom grantodawcy za zaufanie, pomoc i wyrozumiałość. Wszyscy Państwo macie ogromny wkład w sukces tego przedsięwzięcia.

Ryszard Michalski

Prezes Zarządu

Stowarzyszenie CREO

1. O autorach innowacji – Stowarzyszenie Centrum Rozwoju Edukacji Obywatelskiej CREO

Pomysłodawcą i jednostką odpowiedzialną za przygotowanie i testowanie innowacji społecznej „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW” jest Stowarzyszenie Centrum Rozwoju Edukacji Obywatelskiej CREO z Poznania (www.centrumcreo.pl).

Stowarzyszenie CREO jest organizacją pozarządową powołaną do życia w 2004 roku przez grupę zgranych i pełnych pasji młodych ludzi, którym bliska jest idea wolontariatu. Od początku nasz zespół cechował się niebywałą kreatywnością i ogromnym pokładem społecznej energii. Fakt, że wśród nas są osoby z niepełnosprawnościami przyczynił się do tego, że rozumiemy potrzeby grup wykluczonych, i za cel stawiamy sobie łamanie stereotypów oraz pokonywanie wszelkich barier i ograniczeń. Dlatego w swoich działaniach cechujemy się otwartością i tolerancją. Uważamy, że nie ma rzeczy niemożliwych, są tylko takie, które trudniej się osiąga. Zawsze stawialiśmy sobie ambitne cele i konsekwentnie, krok po kroku je realizujemy.

Nasza organizacja już od wielu lat propaguje ideę wolontariatu i rozwija aktywność obywatelską. W społeczne działania angażujemy praktycznie wszystkie grupy wiekowe, począwszy od dzieci i młodzieży, poprzez studentów, osoby dorosłe, aż po seniorów. Prowadzimy działania wspierające zarówno wolontariat szkolny i akademicki, ale również wolontariat pracowniczy i senioralny.

Foto: Stowarzyszenie CREO

Wśród naszych działań, priorytetowo traktujemy obszar edukacji i wychowania najmłodszych. Z tą myślą stworzyliśmy dwa innowacyjne programy edukacyjne dla szkół – WIELKODUCHY - dedykowany do szkół podstawowych oraz WOLONTARIAT Z KLASĄ - skierowany do szkół ponadpodstawowych. Założeniem obu programów jest praktyczne zapoznanie dzieci i młodzieży z tematyką wolontariatu i społeczeństwa obywatelskiego oraz angażowanie ich do pracy wolontariackiej na rzecz potrzebujących poprzez tworzone przez nas Szkolne Kluby Wielkoducho i Wolontariatu. Dzięki naszym programom edukacyjnym WIELKODUCHY oraz WOLONTARIAT Z KLASĄ już setki młodych wolontariuszy zaczęły pomagać potrzebującym, czerpiąc z tego ogromną satysfakcję i radość, zdobywając nowe umiejętności, wiedzę i doświadczenie. To ogromny i bezcenny kapitał na przyszłość dla całego naszego społeczeństwa. Wierzymy, że im mocniej będziemy rozwijać ideę wolontariatu wśród najmłodszych tym większa jest szansa, że jeżeli my kiedyś będziemy w potrzebie to znajdą się osoby, dla których nie będziemy obojętni. Wierzymy, że w każdym z nas jest Wielkoduch – trzeba mu tylko pomóc rozwinąć pelerynę i wskazać gdzie i w jaki sposób można pomagać potrzebującym. Bo fajnie jest pomagać.

Ponadto Stowarzyszenie CREO rozwija również wolontariat seniorów. W prowadzonym przez nas „*Klubie Starszaka*” osoby starsze mają okazję zaangażować się w pomaganie i tym samym pokazać, że wolontariat nie ma żadnych ograniczeń wiekowych. Na ten moment współpracuje z nami już kilkudziesięciu seniorów, w tym mieszkańcy Domów Pomocy Społecznej.

Stowarzyszenie CREO bardzo aktywnie działa również na polu rozwijania idei wolontariatu pracowniczego. Dzięki naszemu wsparciu już wiele firm miało okazję zaangażować się społecznie.

Co ważne nasze działania z wolontariuszami poprzedzone są zawsze przygotowaniem ich do pracy. Organizujemy dla nich szereg warsztatów i spotkań, które wyposażają ich w potrzebną, merytoryczną wiedzę i nowe umiejętności, pobudzają ich wyobraźnię i aktywizują do działania. Tematyka przeprowadzanych przez nas szkoleń jest bardzo różna – od ogólnych spotkań uświadamiających, kim jest wolontariusz, poprzez tematyczne warsztaty nt. starości (z wykorzystaniem kombinezonu starości), warsztaty nt. niepełnosprawności (z wykorzystaniem wózka inwalidzkiego), czy warsztaty kreatywne

przybliżające różne techniki artystyczne pomocne w akcjach wolontariackich. Dzięki takiemu wsparciu nasi wolontariusze przystępując do wolontariatu mają pewność dobrze wykonanej pracy i radość z czynienia dobra. Od 2015 roku nasza organizacja przeprowadziła już ponad 300 warsztatów i szkoleń, w których uczestniczyło ponad 3000 osób (nauczyciele, uczniowie, studenci i słuchacze, pracownicy firm i instytucji, seniorzy).

Korzystając z ogromnych doświadczeń zdobytych w realizacji różnego typu inicjatyw i akcji międzypokoleniowych, w 2018 podjęliśmy się realizacji dwóch projektów innowacyjnych. Jednym z nich, jest opisywany w niniejszej publikacji projekt pn. „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW”, którego głównym założeniem jest stworzenie modelu umożliwiającego zamieszkiwanie seniorów z Domu Pomocy Społecznej wspólnie ze zwierzętami, a tym samym zwiększenie poprzez zooterapię komfortu ich pobytu i przeciwdziałanie poczuciu osamotnienia. Drugim jest projekt „MÓJ WŁASNY KĄT”, którego głównym założeniem było opracowanie modelu wspierania seniorów przez wolontariuszy, którzy poza zapewnieniem atrakcji związanych ze wspólnym spędzaniem czasu zaangażują się również we wprowadzenie trwałych zmian w miejscu zamieszkania seniora i dostosowaniu jego najbliższej przestrzeni do jego indywidualnych, spersonalizowanych potrzeb i ograniczeń. Mamy ogromną nadzieję, że zaproponowane przez nas pomysły zostaną w przyszłości wdrożone w kolejnych placówkach świadczących usługi opiekuńcze w Polsce.

2. Identyfikacja innowacji społecznej ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW

Dom Pomocy Społecznej dla osób z zewnątrz to ośrodek, dla seniorów to dom. Z tą myślą powstawały obie innowacje społeczne zgłoszone przez Stowarzyszenie Centrum Rozwoju Edukacji Obywatelskiej CREO do testowania w ramach Inkubatora Wielkopolskich Innowacji Społecznych WINS.

Miasto Poznań, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu oraz Poznańskie Centrum Superkomputerowo-Sieciowe byli pomysłodawcami projektu Inkubatora: „Przepis na wielkopolską innowację społeczną - usługi opiekuńcze dla osób zależnych”, do którego - począwszy od 2017 roku - można było zgłaszać innowacyjne propozycje usług opiekuńczych dedykowane osobom starszym i z niepełnosprawnościami (zależnym). Ze zgłoszonych 113 propozycji z całego województwa, 85 z nich przeszło pozytywnie ocenę formalną, finalnie grant do testowania na terenie Wielkopolski otrzymało 30 z nich, wśród nich dwie zgłoszone przez Stowarzyszenie CREO: „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW” oraz „MÓJ WŁASNY KĄT”.

Stowarzyszenie oparło idee innowacji o własne wieloletnie doświadczenia w pracy z osobami starszymi (zależnymi, które przebywają w placówkach pomocy społecznej) oraz wolontariuszami (z różnych grupach wiekowych). Pracownicy Stowarzyszenia CREO od 2013 roku współpracując z Domami Pomocy Społecznej w Poznaniu (DPS Ugory oraz DPS Bukowska) mieli możliwość wielokrotnie odwiedzać te instytucje i rozmawiać z seniorami oraz personelem, poznając tym samym ich bieżące problemy i wskazówki przydatne do realizacji wspólnych inicjatyw. Kilkudziesięciu seniorów, z którymi rozmawiali animatorzy Stowarzyszenia podczas różnych wspólnych inicjatyw w latach 2013-2017, wśród swych największych problemów wskazywało osamotnienie i brak kontaktu z rodziną, ograniczoną liczbę atrakcji wewnątrz DPS oraz brak kontaktu z młodszym pokoleniem. Powszechne było również poczucie wyobcowania i braku komfortu, spowodowanego tym, że ze względu na ograniczoną przestrzeń seniorzy często nie mieli możliwości zabrania ze sobą przedmiotów z którymi mieli styczność często przez całe życie. Seniorzy często wspominają czego im

brakuje – m.in. większej przestrzeni, starych mebli, znajomej im okolicy i sąsiadów a także zwierząt z którymi czuli się związani, a których nie mogli ze sobą wtedy zabrać. To wszystko powoduje niekiedy spore problemy natury psychicznej i społecznej – seniorzy czują się zagubieni, miewają stany depresyjne, podupadają na zdrowiu itp.

Ponadto przygotowując się do realizacji niniejszego projektu, przedstawiciele pomysłodawcy mieli również możliwość skonfrontować powyższe spostrzeżenia seniorów z dyrektorami czterech Domów Pomocy Społecznej z Poznania podczas warsztatów organizowanych przez grantodawcę w lutym 2017 roku w Urzędzie Miasta Poznania. Co ważne, ww. uwagi seniorów zostały w większości potwierdzone przez dyrektorów DPS, a jako przyczynę tego stanu rzeczy podano m.in.:

- ograniczone zasoby kadrowe (co wpływa na sporadyczne inicjowanie wydarzeń społeczno-kulturalnych);
- ograniczona opieka psychologiczna (ograniczone zasoby kadrowe) - co skutkuje problemami natury psychologicznej wśród seniorów – tj. osamotnienie, poczucie niezrozumienia, depresje, w skrajnych przypadkach nawet alkoholizm;
- brak lub bardzo słaba relacja z rodziną;
- stosunkowo mała obecność osób spoza DPS, tj. w większości seniorzy przebywają tylko w swoim gronie, brakuje odwiedzin przez zorganizowane grupy (np. szkoły);
- wskazano również, iż w świadomości społecznej, a niekiedy też wśród samych mieszkańców DPS pobyt tam jest kojarzony jako swego rodzaju cytata „zsyłalnia” czy „zapominalnia”;
- problemy z aklimatyzacją w DPS;

Biorąc pod uwagę wyżej przedstawione problemy, pomysłodawca postanowił w ciekawy i nowatorski sposób połączyć kilka rozwiązań, które wyszły by im naprzeciw. Tym sposobem jest wprowadzenie do DPS zooterapii (animaloterapii) jako metody wspierającej seniorów.

2.1. Zooterapia (Animaloterapia)

Niebywałą skuteczność zooterapii potwierdzają liczne badania i obserwacje, z których jasno wynika, że obecność zwierząt pozytywnie wpływa na samopoczucie, zdrowie i szczęście ludzi. W publikacji „Zooterapia jako innowacyjna metoda pracy socjalnej wspierająca jakość życia seniorów” autorstwa Katarzyny Ornackiej, Katarzyny Żuraw oraz Lucjan Misia, autorzy przytaczają wyniki badań prowadzonych m.in. w Stanach Zjednoczonych, gdzie wprowadzono już blisko 2,5 tysiąca programów z udziałem zwierząt. Szczegółowo zbadany i udokumentowany został wpływ zooterapii na schorzenia typowe dla wieku senioralnego. Warto w tym miejscu zacytować fragmenty publikacji z przykładami obserwacji: *”Jednym z przykładów może być potwierdzony, wysoki poziom skuteczności AAT (Animal Assisted Therapy – tj. Animaloterapii) w leczeniu objawów niepokoju, agresji i depresji u mieszkańców domu pomocy społecznej z rozpoznaną demencją. Oznacza to, że animaloterapia jest w stanie opóźnić postępowanie behawioralnych i psychologicznych objawów demencji. Ponadto badacze wskazują na poprawę stopnia i jakości społecznych interakcji seniorów oraz podkreślają ich pozytywny wpływ zarówno na zdolności komunikacyjne, jak i umiejętność radzenia sobie w sytuacjach życia codziennego. Udowodniono również, że zooterapia jest skutecznym narzędziem stosowanym w stanach pogorszenia funkcji poznawczych, obniżenia nastroju i spadku postrzegania jakości życia starszych osób z demencją, depresją i psychozą. Dodatkowo Animaloterapia powoduje zmniejszenie stopnia odczuwania lęków i smutku oraz wzrost pozytywnych emocji i aktywności motorycznej u osób z chorobą Alzheimera. Obecność animaloterapii w domach pomocy społecznej wiąże się ze zmniejszeniem poziomu zażywania leków psychotropowych i ponad pięćdziesięcioprocentową redukcją kosztów opieki zdrowotnej. Przyczynia się również do znaczącego zmniejszenia bądź wyeliminowania poczucia osamotnienia oraz innych negatywnych uczuć czy emocji, jakie towarzyszą stresującym wydarzeniom. W rezultacie zooterapia istotnie wpływa na poprawę jakości życia oraz radzenia sobie w codziennych sytuacjach i czynnościach samoobsługowych”.* Jak również zauważono w publikacji: *„Dla seniorów zooterapia jest poczuciem „powrotu”. Przynajmniej dla tych osób, które miały kiedyś w swoim życiu jakieś zwierzę – jest takim poczuciem powrotu do wspomnień oraz ich własnych przeżyć związanych z jakimś zwierzęciem.”*

Jedną z inspiracji do stworzenia projektu „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW” było niezwykle miejsce stworzone w Arizonie, gdzie połączono dom spokojnej starości ze schroniskiem dla kociaków. Nowymi wolontariuszami schroniska zostali seniorzy, którzy codziennie czerpią z opieki nad zwierzętami ogromną radość.

Foto: Boredpanda.com

Program okazał się sporym sukcesem. Już po krótkim czasie zauważono duże korzyści dla obu stron. Zarówno zwierzęta, jak i mieszkańcy domu opieki odżyli i stali się wzajemnie dla siebie pomocni. Opieka nad zwierzętami dała poczucie obowiązku co poprawiło kondycję psychiczną mieszkańców domu seniora, a kociaki są szczęśliwsze i zdrowsze.

Foto: Boredpanda.com

Jak wyjaśniła pomysłodawczyni inicjatywy, program ma pomagać osobom z demencją i utratą pamięci. – *Zdolności do kochania i opieki nie zapomina się* – powiedziała Rebecca Hamilton.

2.2. Starość i starzenie się człowieka

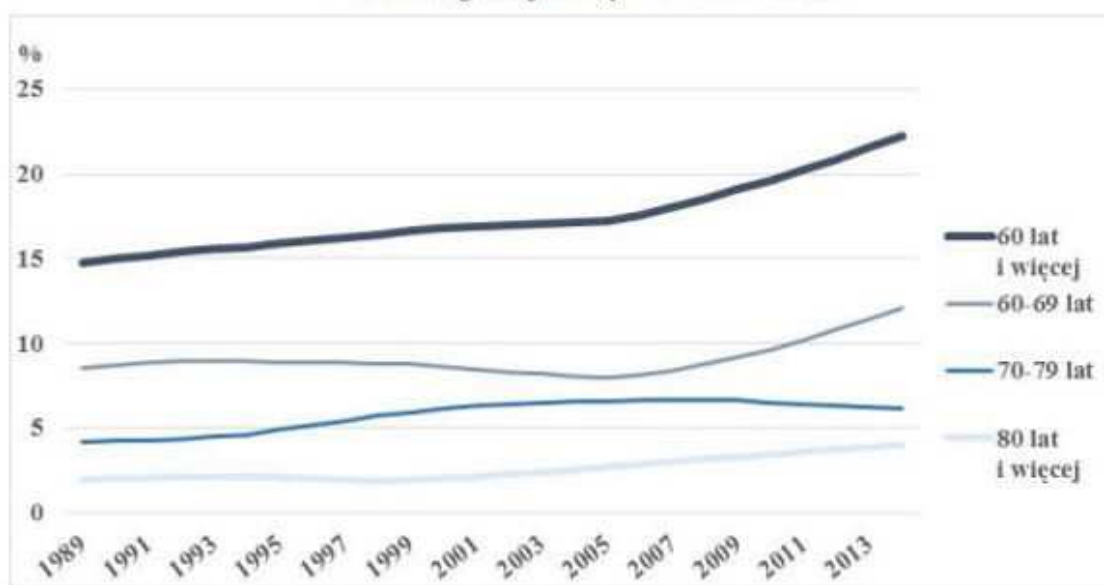
Identyfikacja potrzeb seniorów-mieszkańców Domów Pomocy Społecznej biorących udział w Innowacji opierała się nie tylko na wnikliwej obserwacji oraz rozmowach z pracownikami Domu czy samymi mieszkańcami, ale i na wynikach badań i doniesieniach naukowych, które wskazują na problemy społeczne związane z deficytami w opiece nad osobami starszymi.

Dane te wskazują, że wydłużająca się średnia długość życia nie idzie w parze z zadowoleniem osób starszych z tego przedłużonego życia, dlatego tak istotne są nowe sposoby na poradzenie sobie z tymi problemami. Według badaczy powinny obejmować różnorodne formy opieki, a także znajdować i wskazywać możliwości funkcjonowania w społeczeństwie (M Wronka-Pośpiech, 2015 za: Skowrońska, 2016). Warto przypomnieć, iż ciągle rosnąca liczba mieszkańców w wieku 60 lat i więcej wyraźnie wskazuje, iż proces starzenia się społeczeństwa w Polsce, jak i w całej Europie trwa - liczba ludności Polski w 2016 roku wynosiła 38,4 mln, gdzie seniorzy stanowili prawie 24% tej populacji czyli 9 mln osób. (Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2016 - MPiPS, 2017).

Zmiany w liczbie ludności w Polsce

Wykres Zmiany w liczbie ludności w wieku 60 lat i więcej w latach 1989-2014 w % do ogólnej liczby ludności Polski

Źródło: GUS, Ludność w wieku 60+. Struktura demograficzna i zdrowie, Warszawa, 2016

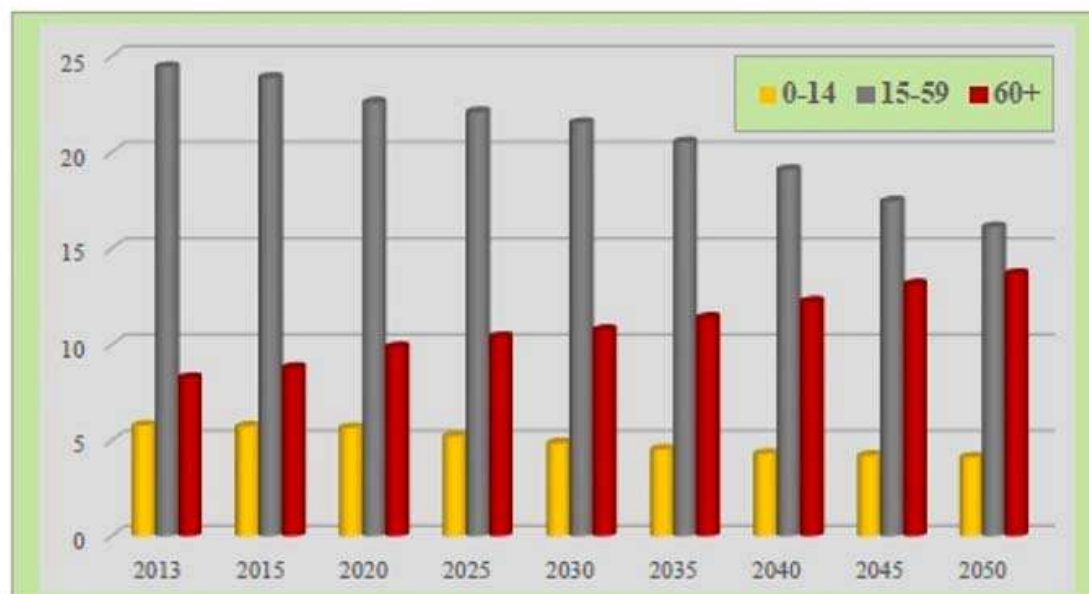
Natomiast „według prognoz Departamentu Spraw Ekonomicznych i Społecznych ONZ Polska będzie w 2060 najstarszym krajem europejskim, gdzie odsetek ludzi 60+ będzie wynosił 36,2% (Wysocki, 2017 za: *Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nations Secretariat*).

Szacuje się, iż proces starzenia się społeczeństwa nie będzie przebiegał równomiernie - w większym stopniu kształtując strukturę demograficzną mieszkańców miast. „Zgodnie z prognozą GUS, w miastach będzie znacznie wyższy odsetek osób w wieku 80 i więcej lat. Wskazuje to na potencjalnie większe zapotrzebowanie na różne formy pomocy i wsparcia dla najstarszych mieszkańców miast” (Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, 2012, s.5) . Jak wielkim wyzwaniem dla całego kraju będzie postępujący proces „starzenia się społeczeństwa” pokazuje kolejny wykres, w którym przedstawiono prognozowaną liczbę ludności z podziałem na poszczególne grupy wiekowe: 0-14 lat, 15-59 lat oraz osoby w wieku ponad 60 lat. Według tych danych jeszcze w 2015 roku liczba mieszkańców Polski z przedziału wiekowym 15-59 lat była trzykrotnie bardziej liczna niż osób powyżej 60 roku życia.

Zmiany w liczbie ludności w Polsce

Prognozowana liczba ludności według wybranych grup wieku (w mln)

Źródło GUS, Ludność w wieku 60. Struktura demograficzna i zdrowie, Warszawa, 2016. Prognozowana liczba ludności w Polsce według wybranych grup wieku.

Jednak już w roku 2040 liczba osób w tych grupach niemal się zrówna! Będzie to z pewnością ogromne wyzwanie dla całej gospodarki, a w szczególności dla systemu emerytalnego i opieki społecznej.

Okres starości zazwyczaj łączy się z momentem przejścia na emeryturę. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) w jednej ze swoich definicji uznaje, że okres ten rozpoczyna się od 60 roku życia. Należy jednak pamiętać, iż jest to kwestia bardzo indywidualna, a tempo i nasilenie procesów starzenia się są inne dla każdego człowieka (Strelau, 2003). Wśród wielości definicji starości najbliższa innowatorom jest ta, która akcentuje jej wielowymiarowość, uznając, że starzenie się człowieka rozumieć można, jako “nieuchronny, powszechny, długotrwały, zróżnicowany i wielopłaszczyznowy proces (tj. proces zachodzący w wymiarze biologicznym, psychologicznym i społecznym), który zależy od człowieka i od czynników społecznych, ekonomicznych, biologicznych, psychologicznych, ekologicznych, historycznych i kulturowych” (Kuś, Szwed, 2012 s. 302).

Biorąc pod uwagę znaczny wzrost liczby osób starszych w naszym społeczeństwie oraz stopniowe wydłużanie się czasu życia mieszkańców Polski potrzebne jest prowadzenie szerokich działań zwiększających komfort i jakość życia w naszym kraju. Dlatego tego typu projekty jak „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW” mają szansę na stałe wejść w program opieki senioralnej w Domach Pomocy Społecznej, które zamieszkują osoby w podeszłym wieku. Projektodawca zakłada, że wdrożenie niniejszego projektu będzie wstępem do kolejnych tego typu inicjatyw zakładających wprowadzanie tematyki zooterapii do DPS i tym samym umożliwienie wspólnego zamieszkiwania seniorów razem ze swoimi pupilami-zwierzętami. Założeniem projektu było bowiem przetestowanie takiego modelu w DPS, tak aby po jego pozytywnej ocenie placówki te wprowadziły taką możliwość zarówno dla obecnie zamieszkujących seniorów, a także dla tych którzy w przyszłości staną się jego mieszkańcami.

2.3. Wnioski z identyfikacji innowacji społecznej

Na podstawie obserwacji i zdobytej wiedzy, stworzono podstawowe założenia koncepcyjne dotyczące działań w ramach innowacji „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW”. Za cel projektu postawiono wypracowanie modelu wprowadzenia przy wsparciu wolontariatu zewnętrznego zooterapii w Domach Pomocy Społecznej, jako ciekawej i nowatorskiej formy wspierania i podnoszenia jakości życia seniorów.

Co ważne od razu założono, że wprowadzanie zwierząt do DPS będzie poprzedzone odpowiednim przygotowaniem, a przez cały okres projektu seniorów będą również wspierać asystenci - specjaliści pomysłodawcy oraz liczni wolontariusze. W jednym projekcie uda się zatem odpowiedzieć na kilka potrzeb najczęściej wskazywanych przez seniorów we wcześniejszych wywiadach:

- poczucie osamotnienia i wyobcowania,
- problemy z aklimatyzacją,
- brak osób bliskich,
- brak poczucia bycia potrzebnym i brak kontaktu międzypokoleniowego,
- brak zwierząt w DPS.

Efektem innowacji jest stworzenie modelu zamieszkiwania seniorów wspólnie ze zwierzętami w praktyce, określenie niezbędnych warunków i możliwych ograniczeń z tym związanych oraz kompleksowe opisanie tego procesu, tak aby zebrane doświadczenia i stworzone rekomendacje służyły w przyszłości jako podstawa do wspierania kolejnych seniorów w Domach Pomocy Społecznej przez kolejne grupy wolontariuszy. Wartością dodaną projektu będzie również fakt przybliżenia tematyki starości młodszemu pokoleniu oraz jego zaangażowanie do wspierania seniorów poprzez wolontariacką pracę.

3. Planowanie wdrożenia innowacji społecznej ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW

Wprowadzanie innowacji społecznych nie jest procesem łatwym i wymaga dużej wiedzy, uważności oraz elastyczności na każdym etapie realizacji wdrażających ją podmiotów. Ważne jest jednak stworzenie podstawowych założeń, schematu działań i kolejnych etapów wdrażania innowacji.

W tym rozdziale publikacji zaprezentujemy Państwu pierwotne założenia Innowacji, które jak „życie pokazało” zostały zweryfikowane i urealnione już w okresie jej testowania. Celowo w tym miejscu nie zmienialiśmy formy pisania z przyszłej na przeszłą, żeby mieli Państwo możliwość zobaczyć jak założenia projektu wyglądały w specyfikacji złożonej u grantodawcy. To właśnie w tej formie rozpoczynaliśmy działania projektowe.

Pierwotne założenia innowacji ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW w wersji liczbowej można przedstawić następująco:

- **10 SENIORÓW**
- **10 ZWIERZAKÓW**
- **10 WOŁONTARIUSZY**
- **CYKL SPOTKAŃ I WARSZTATÓW DLA WOŁONTARIUSZY I SENIORÓW**
- **1 PUBLIKACJA Z WYPRACOWANYMI REKOMENDACJAMI**

3.1. Planowany przebieg innowacji społecznej

PRZEBIEG INNOWACJI:

Przebieg innowacji społecznej zaprezentowany został na poniższym wykresie:

ETAP I – REKRUTACJA

Do udziału w projekcie zostanie zaproszonych 10 seniorów z poznańskich Domów Pomocy Społecznej (po konsultacji z personelem DPS) oraz minimum 10 wolontariuszy współpracujących z pomysłodawcą (m.in. wolontariusze działający w Szkolnych Klubach Wolontariatu współpracujących z pomysłodawcą oraz wolontariusze pracownicy z firm, z którymi współpracuje pomysłodawca w ramach rozwijania Wolontariatu Pracowniczego). Wolontariusze będą wspierać realizację pomysłu w Domach Pomocy Społecznej.

ETAP II – PRZYGOTOWANIE WOLONTARIUSZY

Aby przygotować wolontariuszy do współpracy z osobami starszymi, pomysłodawca założył przeprowadzenie warsztatów na temat starości i niepełnosprawności, podczas których będą mieli możliwość „wczuć się” w sytuację osób mniej sprawnych i starszych od nich. Podczas szkolenia wolontariusze będą mieli możliwość usiąść na wózku inwalidzkim czy

założyć specjalny kombinezon symulujący efekty starości (jest na wyposażeniu pomysłodawcy) Ponadto będą mieli również możliwość skorzystania ze specjalnego symulatora choroby Parkinsona oraz chorób oczu (w tym jaskry oraz zaćmy). Wolontariusze na własnej skórze poczną czym jest niepełnosprawność i starość, a przy wsparciu trenerów dowiedzą się i nauczą jak można pomagać i asystować osobom starszym (także z niepełnosprawnościami). Nabyte umiejętności wolontariusze praktycznie wykorzystają podczas wspierania seniorów w opiece nad zwierzętami. Szkolenia zostaną przeprowadzone przez doświadczonych trenerów pomysłodawcy.

ETAP III – PRZYGOTOWANIE PERSONELU, SENIORÓW I WOLONTARIUSZY DO OPIEKI NAD ZWIERZĘTAMI

Przygotowanie wszystkich uczestników projektu (a w szczególności seniorów) do codziennej opieki nad zwierzętami będzie niezwykle istotnym etapem projektu. W tym celu planowane jest przeprowadzenie cyklu warsztatów do prowadzenia których zostaną zaproszeni zewnętrzni eksperci którzy kolejno przybliżyć będą różne gatunki zwierząt domowych możliwe do zaadoptowania w DPS. Wcześniej z ekspertami ustalony zostanie szczegółowy katalog zwierząt, które będą mogły wziąć udział w innowacji, wśród nich np. psy, koty, chomiki, świnki morskie, żółwie czy rybki, a seniorzy będą mogli zdecydować, jakiego zwierza będą chcieli przyjąć pod swoją opiekę.

Pierwsze ze spotkań będzie miało tematykę ogólną i przybliży samą ideę zooterapii jako ciekawej formy wspierania seniorów i zwiększania ich komfortu życia. Na to spotkanie zaproszona zostanie również Dyrekcja DPS i pracownicy po to aby rozwiązać ich ewentualne wątpliwości i zachęcić do pomocy we wdrażaniu projektu. Kolejne spotkania będą już dedykowane opiece nad konkretnymi zwierzętami. Wśród potencjalnych ekspertów można wymienić pracowników schroniska dla zwierząt, pracowników sklepów zoologicznych, specjalistę kliniki weterynaryjnej, terapeutów itp. Planowane jest również zorganizowanie warsztatów w schronisku dla zwierząt, aby pokazać, że zaadoptowanie zwierzęcia z tej instytucji, poza wielką korzyścią dla seniora będzie również formą znalezienia domu dla samego zwierza. Podczas spotkań uczestnicy będą mieli okazję zdobyć wiedzę, a także umiejętności niezbędne do codziennej opieki nad zwierzętami (dowiedzą się np. jak

utrzymywać akwarium, jak dbać o czystość klatki dla gryzoni, jakie szczepienia będą niezbędne, jaki rytm dnia mają zwierzęta oraz jaką dietę przydzielić czworonogom itp.). W warsztatach będą uczestniczyć seniorzy, wolontariusze (którzy we współpracy ze specjalistą pomysłodawcy będą później pełnić dyżury w DPS aby wspierać seniorów – np. raz w tygodniu pomagać wymieniać trociny, razem z seniorem zawieźć zwierzątko do weterynarza, wyjść wspólnie na spacer z psem itp.). Za organizację wszystkich warsztatów i spotkań odpowiedzialni będą specjaliści pomysłodawcy.

ETAP IV – ADAPTACJA ZWIERZĄT W DPS

Po cyklu warsztatów w którym uczestniczyli seniorzy, wolontariusze oraz personel rozpoczną się przygotowania do wprowadzania zwierzątek do DPS. Seniorzy już po odbytych szkoleniach raz jeszcze będą musieli potwierdzić chęć przyjęcia zwierzątka (szkolenia mogą bowiem zweryfikować ich plany). Opracowany zostanie również specjalny regulamin, który będzie opisywał zasady i obowiązki seniora wobec zwierząt i każdy będzie zobowiązany go przestrzegać. Mając już przygotowane zestawienie zwierząt i potrzebnego sprzętu do opieki nad nimi, rozpocznie się ich kompletowanie.

W przypadku zwierząt większych (tj. psy lub koty) planowane jest skorzystanie z oferty schroniska dla zwierząt która dopuszcza możliwość powrotu zwierzątka, gdyby z różnych przyczyn nie zaadoptował się w DPS (tzw. dom tymczasowy). Ponadto schronisko szczepi zwierzęta i koty (które są też sterylizowane) oraz jest nawet w stanie zapewnić wyżywienie na ten „próbny” okres pobytu, co również stanowi dużą wartość. Nie bez znaczenia jest również fakt, że personel schroniska będzie mógł pomóc w doborze zwierząt pod kątem charakteru i upodobań, co z pewnością ułatwi aklimatyzację w DPS.

W przypadku zwierząt mniejszych (tj. chomiki, świnki morskie, rybki itp.) również będą poszukiwani partnerzy (np. sklepy zoologiczne), które w przypadku nie zaklimatyzowania zwierzątka w DPS będą gotowe na ich zwrot. Ponadto specjalista pomysłodawcy będzie miał za zadanie skompletować sprzęt i gadżety niezbędne do zaadoptowania zwierzątka w nowym miejscu (np. miski, smycze, kuwety, akwarium z oprzyrządowaniem i roślinami, klatki dla gryzoni, trociny itp.) Gdy wszystko będzie już gotowe, zwierzątka będą stopniowo wprowadzane do DPS. Każdy z seniorów otrzyma

specjalną książeczkę w którą będzie wpisywał swoje działania i obserwacje, które pomogą w doradzaniu jak opiekować się zwierzęciem. Na miejscu cyklicznie będzie się pojawiał specjalista CREO, który będzie rozmawiał z seniorami i reagował na ewentualne problemy (np. dodatkowe zakupy, problemy z opieką). Dyżury specjalisty będą również wspierać wolontariusze przygotowani podczas warsztatów do pomagania seniorom w opiece nad zwierzętami. Specjaliści oraz wolontariusze będą również mieli za zadanie na bieżąco monitorować proces adaptowania zwierząt w DPS i reagować w przypadku nieprawidłowości w opiece lub niepokojącym stanie zwierząt (np. choroby, niepokojące zachowanie). Proces wzajemnej obserwacji będzie trwał przez kilka miesięcy i zakończy się sporządzeniem raportu.

ETAP V – PODSUMOWANIE

Na zakończenie realizacji projektu planowane jest sporządzenie raportu który podsumuje etap wdrażania innowacji. Każda z adopcji zostanie szczegółowo opisana i podsumowana. W ten sposób powstanie zbiór rekomendacji przydatnych do powielania tego pomysłu w przyszłości. Całość zostanie opublikowana w formie elektronicznej publikacji i rozesłana do innych DPS oraz schronisk dla zwierząt jako wzorzec do podobnych działań. Ważna będzie tu również opinia samych pracowników i Dyrekcji DPS – to oni będą mieli kluczowe zdanie w kwestii zaakceptowania tej innowacji jako standardu na przyszłość. Jeżeli decyzja DPS będzie pozytywna, każdy z seniorów, który sprawdził się w opiece nad zwierzętami będzie miał możliwość przyjęcia swojego podopiecznego na okres bezterminowy, pod warunkiem dalszej opieki. Ponadto Dyrekcja będzie miała możliwość wprowadzenia tej innowacji również dla innych mieszkańców, w tym tych którzy pojawią się w DPS w przyszłości. W publikacji zostaną również opisane skonsultowane prawnie procedury, które regulowałyby obecność zwierząt na terenie DPS zgodnie z wymogami sanepidu.

Podczas realizacji projektu na bieżąco prowadzona będzie dokumentacja fotograficzna, a poszczególne etapy działań będą opisywane na stronie internetowej pomysłodawcy oraz na profilu na facebooku. Ponadto systematycznie o działaniach projektowych będą również informowane media.

Wartością dodaną projektu, będzie okazja do integracji międzypokoleniowej pomiędzy seniorami z Domów Pomocy Społecznej w Poznaniu oraz wolontariuszami współpracującymi z pomysłodawcą. Dzięki udziałowi w projekcie seniorzy dostrzegą, że w młodym pokoleniu są osoby dla których nie są oni obojętni, i którzy są gotowi dla nich poświęcić swój czas. Z kolei wolontariusze będą mieli możliwość poznania osób starszych, niezwykle doświadczonych i otwartych na relację z młodszymi.

3.2. Organizacja innowacji społecznej

Koordinacja i animacja w ramach testowania innowacji realizowana była przez członków Stowarzyszenia CREO. Organizację tworzy zespół zgranych i doświadczonych pracowników, którzy wspólnie realizowali już wiele projektów prospołecznych i są aktywne w środowisku lokalnym. Projekt zarządzany był przez koordynatora (os. z minimum 5 l. doświadczenia w pracy, w tym w koordynacji i zarządzaniu projektami), do którego obowiązków było: pełnienie nadzoru nad całością wdrażanych zadań, koordynacja prac zespołu, dbanie o sprawną komunikację, rozwiązywanie problemów i szacowanie ryzyka, ewaluacja działań i wdrażanie ewentualnych korekt, podejmowanie decyzji finansowych i merytorycznych, sprawozdawanie projektu, kontakty z grantodawcą i mediami, prowadzenie dokumentacji. Decyzje podejmowano po konsultacji ze specjalistą ds. księgowości. Zespół projektowy dopełniło dwóch specjalistów (osoby z min. 3 letnim doświadczeniem w animowaniu i koordynowaniu wolontariuszy, w tym jedna z kluczową dla projektu specjalizacją: ukończonym kursem dogoterapii). Specjalista ds. organizacyjnych miał za zadanie organizować szkolenia i spotkania z ekspertami, koordynować pracę wolontariuszy, wspierać seniorów w opiece nad zwierzętami oraz zapewniać pełną logistykę innowacji – tj. zakupu niezbędnego sprzętu i wyżywienia oraz prowadzić dokumentację fotograficzną i relacje na stronie internetowej i profilu społecznościowym, a także pod koniec realizacji projektu prace eksperckie związane z opracowaniem publikacji (tj. skład i łamanie oraz obróbka zdjęć). Z kolei specjalista ds. zooterapii był odpowiedzialny za ustalenie programu szkoleń (w tym dobór ekspertów), prowadzenie spotkań, bieżące prowadzenie obserwacji i wywiadów z seniorami, wolontariuszami i pracownikami DPS, wsparcie

seniorów w opiece nad zwierzętami oraz pod koniec projektu także za prace eksperckie związane z przygotowaniem merytorycznym publikacji.

W celu odpowiedniego przygotowania seniorów, wolontariuszy i pracowników DPS do opieki nad zwierzętami zostali również zatrudnieni zewnętrzni eksperci, którzy przeprowadzili warsztaty w tym zakresie. Doradzali oni również w kwestii doboru zwierząt dla seniorów. Wśród ekspertów prowadzących warsztaty można wymienić pracowników poznańskiego ogrodu zoologicznego oraz eksperta ds. zooterapii. W trakcie wdrażania projektu ważną rolę doradczą stanowili również właściciel i pracownicy sklepu zoologicznego poleconego przez pracowników ZOO. Co ważne jeden ze specjalistów CREO jest specjalistą z zakresu dogoterapii i ukończył w tym kierunku specjalny kurs.

3.3. Domy Pomocy Społecznej – podmioty w których testowano innowację

Innowacje społeczne odróżniają się od innych typów innowacji tym, że „w ich proces angażują się zarówno twórcy, jak i odbiorcy wprowadzonych innowacji. Tym samym innowacje społeczne stają się działaniem zbiorowym, pozwalającym implementować pomysły oraz angażować różne środowiska i podmioty” (Kruk, 2016, s.76). Zatem poza Innowatorem – Stowarzyszeniem CREO, kluczową rolę w stworzeniu niniejszej innowacji odegrały miejsca, w których była ona testowana. Tymi podmiotami były miejskie jednostki pomocy społecznej – dwa Domy Pomocy Społecznej w Poznaniu. Warto zatem przybliżyć charakter tych placówek i zakres świadczonych przez nich usług.

Zgodnie z ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej Domy Pomocy Społecznej zapewniają całodobową opiekę osobom, które z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności nie mogą samodzielnie funkcjonować w codziennym życiu, w przypadku, gdy niemożliwe jest zapewnienie niezbędnej pomocy w formie usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania seniora. Placówki te świadczą wobec mieszkańców różnorodne usługi: bytowe (1), opiekuńcze (2), wspomagające (3) oraz edukacyjne (4). Jak zostało to wskazane – Domy Pomocy Społecznej zamieszkują osoby starsze. Z jakich jednak przyczyn?

Jak wynika z badań społecznych prowadzonych przez Regionalny Ośrodek Badań Społecznych w Poznaniu „na pobyt w placówce decydowano się głównie ze względu na trudną sytuację rodzinną (52%) lub zdrowotną (60%), w tym przede wszystkim z powodu trudności z przemieszczaniem się i innego typu ograniczenia ruchowe. Wśród pozostałych (20%) powodów wymieniano przede wszystkim samotność, która jak podkreślali badani w wywiadach indywidualnych, jest dla nich bardzo dużym problemem. Poprawa jakości życia w tym poprawa samopoczucia zgłaszana jest przez 4% mieszkańców”. Powyższe dane jasno zatem wskazują na potrzebę realizacji i wdrażania działań wspierających seniorów zależnych w obszarach usług świadczonych przez DPS (Woderska, Zoom na innowacje społeczne, 2018).

Do testowania innowacji zaproszono dwa poznańskie Domy Pomocy Społecznej, z którymi Stowarzyszenie CREO już wcześniej współpracowało przy okazji innych inicjatyw międzypokoleniowych opartych na wolontariacie:

1. Dom Pomocy Społecznej BUKOWSKA

Dom Pomocy Społecznej w Poznaniu przy ul. Bukowskiej 27/29 jest jednostką organizacyjną działającą, jako jednostka budżetowa miasta. Dom istnieje od 1966 roku i mieści się w kamienicy w centrum Poznania. Dom posiada 140 miejsc dla kobiet i mężczyzn w podeszłym wieku, którzy zamieszkują pokoje 1, 2, 3 lub 4 osobowe (www.dpsbukowska.poznan.pl).

2. Dom Pomocy Społecznej UGORY

Domu Pomocy Społecznej w Poznaniu przy ul. Ugory 18/20 jest placówką miejską przeznaczoną dla osób w wieku podeszłym i niepełnosprawnych fizycznie. Dom oddany do użytku w początku lat siedemdziesiątych – przechodził w roku 2010 remont, oferując obecnie seniorom pokoje 1 lub 2 osobowe z łazienką (www.dpsugory.pl).

4. Opis procesu wdrażania i testowania innowacji społecznej „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW”

4.1. Rekrutacja partnerów innowacji

Jednym z pierwszych działań było pozyskanie partnerów do testowania innowacji jakim w projekcie były Domy Pomocy Społecznej. W tym celu odbyły się spotkania z Dyrekcją DPS Ugory i DPS Bukowska, w których docelowo testowana była innowacja i uzgodnienie warunków współpracy. Obie instytucje wyraziły chęć udziału w projekcie i po konsultacji z pracownikami wytypowano udział 10 seniorów w innowacji, z tego 5 z DPS Ugory a 5 z DPS Bukowska.

Następnie z wytypowanymi seniorami odbyły się rozmowy rekrutacyjne połączone z doprecyzowaniem ich potrzeb jako grupy docelowej. Łącznie odbyło się 14 takich rozmów (12 z seniorami i 2 z pracownikami). Po rozmowach z seniorami 10 z nich zdecydowało się włączyć do projektu.

Równolegle z rekrutacją seniorów rozpoczęło się poszukiwanie szkół, które byłyby zainteresowane współpracą w projekcie w ramach wolontariatu szkolnego. W tym celu wykorzystane zostały już wcześniej nawiązane współpracy z poznańskimi szkołami. Po rozmowach z Dyrekcją i nauczycielami 5 placówek postanowiło dołączyć do projektu.

Wśród szkół, których uczniowie-wolontariusze mogli uczestniczyć w projekcie można wymienić:

- Zespół Szkół Gastronomicznych
- XXXVIII LO Dwujęzyczne w Poznaniu
- Zespół Szkół Odzieżowych
- Szkołę Podstawowa nr 57 w Poznaniu
- Zespół Szkół Ekonomicznych

Na etapie rekrutacji postanowiono nawiązać również kontakt z poznańskim ZOO, które docelowo wspomogło merytorycznie realizację projektu – zarówno na etapie przygotowania seniorów i wolontariuszy do opieki nad zwierzakami, ale także już podczas samego wdrażania ich stałej obecności w DPS.

ODSTĘPSTWA – TRUDNOŚCI W TESTOWANIU INNOWACJI NA ETAPIE REKRUTACJI

Pierwotnie w innowacji planowano udział tylko jednego DPS (Ugory), ale Dyrekcja DPS Bukowska również wyraziła zainteresowanie pomysłem, więc ten DPS także został włączony do projektu. Z pewnością ta zmiana odbyła się jednak z korzyścią dla samej Innowacji, bo pomysł mógł zostać przetestowany w dwóch różnych miejscach.

Początkowo planowano, że partnerem Innowacji będzie poznańskie Schronisko dla Zwierząt, które mogłoby wesprzeć merytorycznie projektodawcę w zakresie opieki nad psami i kotami. Jednak Dyrekcja obu Domów Pomocy Społecznej miała obawy o obecność tych gatunków zwierząt. Głównym powodem był potencjalny problem z codzienną opieką nad zwierzęciem (zapewnienie spacerów), kwestie związane z ewentualnymi nieczystościami, hałasem, alergiami i późniejszymi kosztami utrzymania. Dlatego ostatecznie postanowiono się skupić się na innych gatunkach (rybki, chomiki, żółwie, jaszczurki, papużki), a jako Partnera merytorycznego projektu wybrano poznańskie ZOO gdzie znajdują się specjaliści od tych gatunków zwierząt. ZOO Poznań bardzo przychylnie odniosło się do projektu i włączyło się we wspieranie Innowacji.

4.2. Przygotowanie wolontariuszy

Kolejnym z zaplanowanych działań było przygotowanie wolontariuszy do realizacji inicjatyw. W ramach tego działania zorganizowany został warsztat na temat starości i niepełnosprawności z wykorzystaniem kombinezonu starości, symulatora choroby Parkinsona i chorób oczu. W ten sposób młodzież miała okazję na własnej skórze poczuć jakie ograniczenia mają osoby starsze, co będzie im pomocne w planowaniu swojej pracy

wolontariackiej w projekcie i asystowanie seniorom. Podczas warsztatu przybliżony został również wolontariuszom sam pomysł na projekt oraz obowiązki i zadania jakie będą na nich czekać w tym przedsięwzięciu. Warsztat odbył się w jednej z salek Centrum Bukowska w Poznaniu.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Zdjęcia ukazujące szkolenie wolontariuszy.

W trakcie szkolenia jego uczestnicy skonfrontowali swoją wiedzę i opinie dotyczące starości, poznali podstawowe pojęcia dotyczące starości, negatywnych zachowań wobec osób starszych (m.in. ageizm) oraz ich skutki – dystansowanie się wobec seniorów, dewaluowanie czy delegitymizowanie ich. Wolontariusze zostali zapoznani z filmem „Drogi Dwudziestoletni” zrealizowanym przez Centrum Inicjatyw Senioralnych, który ukazuje, jak ważna jest możliwość aktywnego starzenia się i jaki wpływ na to starzenie mają pozytywne kontakty społecznej oraz aktywność fizyczna i psychiczna.

Podczas szkolenia wolontariusze mieli możliwość założyć na siebie symulator starości, czyli specjalny kombinezon ograniczający ruchy, wzrok i słuch. Skafoender starości składa się z kilku części, które imitują najczęstsze dolegliwości. Masywna kamizelka obciąża kręgosłup i powoduje zgarbienie pleców. Na ramiona i kolana zakładane są ściągacze, które ograniczają ruchy. Opaska na odcinek szyjny imituje usztywnienie kręgow i mięśni odpowiedzialnych za swobodne kręcenie głową. Do tego dochodzą jeszcze ciężarki wokół nadgarstków oraz kostek. Pole widzenia jest ograniczone przez specjalne gogle, a zakres słuchu regulują naszniki. Kompletny strój waży ponad 40 kilogramów.

SKAFANDER STAROŚCI

Foto. Specyfikacja skafandra starości, który jako sprzęt dydaktyczny wykorzystywany był w innowacji podczas szkoleń wolontariuszy (opracowanie własne).

Dzięki prostym ćwiczeniom w kombinezonie, takim jak próba skupienia wzroku na ruchomym tekście – trzymanym w dłoniach, które mimowolnie drżą, czy wejściu po schodach w kamizelce wypełnionej piaskiem i obciążnikami na kostkach, które zaburzają równowagę i utrudniają podniesienie stóp, poczuli na własnej skórze, z jakimi ograniczeniami i trudnościami boryka się osoba starsza i chora na te i inne choroby wieku starczego.

Co ważne w szkoleniach (w części praktycznej) wykorzystane były także specjalne gogle symulujące choroby oczu, co pomogło wolontariuszom zrozumieć również te schorzenia seniorów (zaćma, jaskra, zwyrodnienie plamki żółtej, odklejenie się siatkówki, całkowita utrata wzroku). Poniższe ryciny ukazują zaburzenia widzenia u seniorów z zaawansowaną zaćmą i jaskrą.

Choroby oczu - zaćma

Przykład jak widzi osoba z zaćmą

Źródło: http://visusoptyk.com.pl/wp-content/uploads/2015/08/jak-widzi-osoba-z-zacma_visus-optyk-suwalki.jpg

Zakres pola widzenia u osoby z jaskrą

Normalne widzenie

Wczesna jaskra

Zaawansowana jaskra

Późna jaskra

Źródło: <http://www.abcgorlice.pl/images/Jaskra1.jpg>

4.3 Przygotowanie seniorów i wolontariuszy do opieki nad zwierzętami

wąż zbożowy i królik) oraz szczegółowym konsultacjom w zakresie doboru zwierząt do DPS. W konsultacjach tych uczestniczyli – Dyrekcja ZOO, pracownicy, seniorzy oraz wolontariusze. Dzięki tym spotkaniom wstępnie wyklarowały się preferencje co do doboru zwierząt w konkretnych DPS. Co ważne spotkania cieszyły się ogromnym zainteresowaniem i uczestniczyło w nich każdorazowo kilkadziesiąt osób (tym samym, nie byli to tylko seniorzy, którzy będą bezpośrednio uczestniczyć w projekcie). Seniorom szczególnie podobała się wizyta pracowników ZOO ze zwierzętami i możliwość bliskości z różnymi gatunkami (największym zainteresowaniem cieszyła się agama i wąż). Na podstawie tych wizyt i konsultacji z pracownikami ZOO została ustalona ostateczna lista zwierząt, które zamieszkały w obu Domach.

W tym miejscu chcielibyśmy zaprezentować kilka fantastycznych zdjęć autorstwa Stowarzyszenia CREO, które dokumentują wizytę pracowników ZOO. Było to naprawdę niesamowite przeżycie dla seniorów, personelu i wolontariuszy.

4.4. Wprowadzenie zwierząt do Domów Pomocy Społecznej

W ramach kolejnego etapu realizacji projektu podjęto działania mające na celu adaptację zwierząt w Domach Pomocy Społecznej.

Pierwszymi podjętymi działaniami było dokładne określenie jakie zwierzaki ostatecznie trafią do DPS i tym samym jakie wyposażenie trzeba będzie skompletować. Po rozmowach z Dyrekcją DPS i seniorami podjęto decyzję, że w DPS Bukowska zwierzaki zamieszkają w części ogólnodostępnej dla wszystkich mieszkańców DPS, a nie tylko w indywidualnych pokojach seniorów. Dyrekcja DPS Bukowska poprosiła by skupić się na adaptacji zwierząt tylko w częściach wspólnych, gdyż miała obawy czy seniorzy zamieszkujący ten DPS daliby radę opiekować się zwierzętami samodzielnie. Z kolei w DPS Ugory poproszono o możliwość przetestowania dwóch wariantów, tj. część zwierząt miała trafić do części ogólnodostępnej, część natomiast już do prywatnych pokoi seniorów. Wspólnie z Dyrekcją i seniorami ustalone zostało, że seniorzy biorący udział w projekcie,

będą mieli za zadanie dyżurować przy zwierzętach będących w częściach ogólnodostępnych, przy wsparciu animatorów i wolontariuszy pomysłodawcy.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Składanie komody pod terrarium.

Ostatecznie po konsultacji z ekspertami ds. zooterapii zdecydowano że, do DPS BUKOWSKA trafią: papugi, króliki oraz agama brodata. Z kolei do DPS Ugory: rybki (część wspólna) oraz chomiki i kolejne rybki (w pokojach indywidualnych). Kryterium doboru zwierząt było zróżnicowane. W przypadku tych, które trafiły pod indywidualną opiekę seniora czynnikami decydującymi była łatwość i bezproblemowość w utrzymaniu, tym samym dopasowanie do ograniczeń i możliwości danego mieszkańca. Z kolei w przypadku wyboru zwierząt do części wspólnych, zdecydowało połączenie atrakcyjności danego gatunku i kwestii łatwości utrzymania. Ważne było również zapewnienie Innowatora, że seniorzy, nie pozostaną sami w opiece nad zwierzętami w częściach wspólnych, co umożliwiło dobór kilku różnych, ciekawych gatunków zwierząt. Przykładowo agama dała poczucie egzotyki i wywołuje głównie ciekawość seniorów. Papugi, z uwagi na wydawane dźwięki umilają pobyt w kącie zwierzęcym, a z kolei króliki z racji swojej puszystej sierści są często głaskane i dotykane, tym samym zapewniają potrzebę bliskości ze zwierzęciem.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Gotowa klatka z królikami.

Mając już jasność jakie zwierzaki trafią do DPS rozpoczęto kompletowanie wyposażenia. Zgodnie z wcześniejszymi sugestiami pracowników ZOO podjęto współpracę z jednym ze wskazanych sklepów zoologicznych, który był głównym dostawcą zwierząt, wyposażenia i pokarmu. Kompletowanie wyposażenia odbywało się stopniowo, bo każdy z tematów wymagał odrębnego podejścia. Przykładowo terrarium i duże akwarium z komodą było specjalnie zamawiane na wymiar i dostawa trwała kilka tygodni, z kolei papugi czy agama brodata, były przywiezione przez sprzedawcę ze sprawdzonego źródła w Polsce. Dlatego też zwierzęta trafiały do DPS stopniowo. Najpierw pojawiły się chomik, później małe akwarium z rybkami, następnie papugi, króliki, agama brodata i duże akwarium.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Terrarium zostało stworzone przez specjalistę.

4.5 Opieka nad zwierzętami i obserwacja przebiegu Innowacji

Zdecydowanie najtrudniejszym i najbardziej czasochłonnym etapem projektu była opieka nad zwierzętami. Co ważne, mimo zakończenia realizacji projektu działania te są kontynuowane.

Szczególnie dużo pracy wymaga opieka nad agamą brodatą (podstawą jej diety jest bowiem żywy pokarm, który na bieżąco dostarczany jest ze sklepu zoologicznego), oraz króliki, którym też trzeba kilka razy w tygodniu uzupełniać pokarm. Ponadto mniej więcej co tydzień u każdego ze zwierzątek wykonywane są kompleksowe czynności higieniczne (wymiana ściółki u królików i agamy, wymiana piasku u papug). Warto w tym miejscu podkreślić, że opieka nad zwierzętami w tym DPS praktycznie w całości polega na pracy wolontariuszy i animatorów. Co ważne w opiece bardzo też pomagają sami pracownicy DPS.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Seniorzy raczej ograniczają się do obserwacji.

Seniorzy codziennie odwiedzają zwierzaki ale czynności pielęgnacyjne i ich karmienie wolą powierzyć młodszym, bo w rozmowach podkreślają, że nie czują się w tym pewnie i boją się, że zrobią im krzywdę. Dla nich najważniejsze jest, że mogą na nie popatrzeć, pogłaskać, posłuchać, niekiedy (dokarmić – np. króliki warzywami) a nawet porozmawiać. Z pewnością fakt ten ułatwia, że w kąciku ze zwierzętami są ustawione dwa fotele, gdzie seniorzy lubią przesiadywać. Seniorzy lubią też porozmawiać z animatorami i wolontariuszami. Z kolei w DPS Ugory sytuacja wygląda nieco inaczej, głównie za sprawą tego, że dwóch mieszkańców postanowiło zaopiekować się zwierzakami bezpośrednio w swoich pokojach. Pan Jacek przygarnął chomika (nadał mu imię Dyzio), którego z resztą sam wybrał, bo razem z animatorem pojechał na zakupy do sklepu zoologicznego. Dzięki temu od samego początku poczuł więź ze zwierzakiem i doskonale radzi sobie w opiece. Wsparcie animatorów i wolontariuszy nie jest w tym przypadku potrzebne.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Pan Jacek codziennie zapewnia Dyziowi świeżą sałatę.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Pan Wacław problem z przekarmieniem rybek i nadmiernym naświetleniem akwarium ma już za sobą.

Z kolei Pan Wacław, który zdecydował się na małe akwarium, również radzi sobie w samodzielnej opiece, chociaż na samym początku potrzebował dużego wsparcia od animatora, bo dwukrotnie trzeba było całkowicie wymienić wodę w akwarium (za pierwszym razem powodem było wsypanie przez seniora za dużej ilości pokarmu, za drugim razem zazielenienie wody, bo senior zbyt często i zdecydowanie za długo doświetlał akwarium co spowodowało rozwój glonów). Jednak po początkowych problemach, radzi sobie już dobrze.

W trakcie realizacji projektu pomysłodawca cyklicznie konsultuje się i radzi u specjalistów ds. zooterapii (pracowników sklepu zoologicznego współpracujących z ogrodem zoologicznym oraz pracowników ZOO). Porady w szczególności dotyczą opieki nad zwierzętami, ale też nad wyposażeniem klatek, terrarium i akwarium. Najbardziej wsparcie jest potrzebne przy opiece nad agamą brodą, bo jest to zdecydowanie najbardziej egzotyczny zwierzę z całego grona.

Równolegle z pojawianiem się zwierząt w DPS, w działania projektowe zaczęło się angażować coraz więcej wolontariuszy. Łącznie we wspieranie seniorów włączyło się kilkanaście osób (uczniowie współpracujących z pomysłodawcą szkół). Zdecydowanie najwięcej z nich pojawia się w DPS Bukowska, bo opieka nad tamtejszymi zwierzętami jest najbardziej absorbująca i... ciekawa. Częstotliwość obecności animatorów i wolontariuszy w tym DPS to min. 3 dni w tygodniu, a w niektórych tygodniach nawet codziennie. Aby usprawnić opiekę stworzono specjalny grafik dyżurów podczas, podczas których wolontariusze wpisują wykonane czynności na specjalnie stworzony formularz.

Foto: Stowarzyszenie CREO: W opiece nad zwierzętami pomagają wolontariusze szkolni.

Co ważne, żeby trochę rozpropagować projekt wśród seniorów i też dać możliwość obcowania z innymi zwierzętami, niż te obecne w DPS, pomysłodawca postanowił zaprosić do DPS Ugory instruktora dogoterapii ze swoim psem, który dwukrotnie przeprowadził zajęcia z seniorami. (Na DPS Bukowska odbywają się one cyklicznie). Zajęcia cieszyły się dużym zainteresowaniem i uczestniczyło w nich każdorazowo ok. 20 osób.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Projekt dopełniły zajęcia z dogoterapii.

ODSTĘPSTWA – TRUDNOŚCI W TESTOWANIU INNOWACJI NA WPROWADZANIA I OPEKI NAD ZWIERZĘTAMI W DPS

Proces wprowadzania zwierzaków do Domów Pomocy Społecznej trwał dłużej niż pierwotnie zakładano. Wpływ miało na to kilka czynników. Z pewnością znaczenie miał fakt, że wspólnie z Dyrekcjami i seniorami postanowiliśmy aby w częściach wspólnych znalazły się duże klatki, akwarium i terrarium z różnymi gatunkami zwierząt – co znacznie zwiększyło odbiór i efekt projektu. Szczególnie ambitnymi rzeczami było wprowadzenie do DPS Bukowska egzotycznej agamy brodatej co z kolei wymagało stworzenia odpowiedniego

terrarium, a proces ten był długotrwały (środek był tworzony warstwami – potrzeba było czasu na wysychanie kolejnych). Z kolei w DPS Ugory sporym wyzwaniem było stworzenie bardzo dużego (240 litrów) akwarium z rybkami w DPS Ugory, co wymagało przygotowania mebli i akwarium na wymiar. Też do zarybienia zostały wybrane gatunki dość problematyczne (odpowiednie PH wody, temperatura i napowietrzenie) co dodatkowo wpływało na czas potrzebny do ich aklimatyzacji. Jednak z uwagi na ich duże walory dekoracyjne (jaskrawe, żywe kolory, duża wielkość) zdecydowaliśmy się na takie gatunki (neonki, paletki), które będą dla seniorów ciekawe i łatwo dostrzegalne. W trakcie tworzenia akwarium pojawił się jednak jeszcze poważniejszy problem, kompletnie niezależny od Innowatora. Akwarium zostało umieszczone w części wspólnej – dużym korytarzu połączonym z klatką schodową, co docelowo ma się przyczynić do tego, że „korzystać z tej atrakcji” będzie mogło wielu seniorów zamieszkujących DPS. Jednak gdy urządzenie akwarium zostało już zakończone i zaczęto je zarybiać, tuż obok niego (w tym samym pomieszczeniu) rozpoczęły się... prace budowlane, których efektem ma być nowa winda dla mieszkańców. Niestety prace te mocno utrudniły realizację projektu. Przykładowo przez kilka dni nie było w tym miejscu prądu, a z kolei w wyniku awarii systemu alarmowego otworzyły się okna i pomieszczenie znacznie się wyziębiło (temperatura wody spadła do 12 stopni). Sytuację utrudnia też wszechobecny pył, który również dostał się do akwarium, osiadł na powierzchni wody i spowodował błyskawiczny rozwój glonów. Sytuację udało się opanować – uruchomiono dodatkowe napowietrzenie i wyregulowano filtr aby woda spływała kaskadowo, ale mimo wszystko zdecydowano się przenieść ryby do innego akwarium w DPS (akwarium pracowników technicznych), a ponowne zarybienie odbędzie się w momencie jak główne prace budowlane zostaną już zakończone.

Warto też podkreślić, że w związku ze zdecydowaniem się na obecność zwierzaków w częściach ogólnodostępnych w obu Domach Pomocy Społecznej trzeba było wykonać jeszcze dodatkowe prace adaptacyjne. W DPS Bukowska wystąpiła konieczność przearanżowania jednego z pomieszczeń i dostosowania wyposażenia do przyszłych zwierząt (DPS postanowił dokupić nowy mebel na wymiar na którym stanęło terrarium), a z kolei w DPS Ugory trzeba było położyć nową instalację elektryczną do obsługi akwarium. W te działania aktywnie włączyli się animatorzy i wolontariusze pomysłodawcy, którzy skompletowali niezbędny sprzęt elektryczny oraz składali nowo zamówione meble.

5. Rekomendacje i spostrzeżenia przydatne w powielaniu innowacji przez inne podmioty

Przetestowanie innowacji i zebrane na jej podstawie doświadczenia umożliwiły innowatorom stworzenie rekomendacji, które powinny być wzięte pod uwagę podczas realizacji kolejnych tego typu projektów w Domach Pomocy Społecznej. Rekomendacje podzielono na kilka obszarów.

5.1 ZWIERZĘTA

- Decyzja o wprowadzeniu do Domu Pomocy Społecznej powinna być dokładnie przemyślana, w szczególności pod kątem tego kto będzie się opiekował zwierzęciem (karmił, sprzątał, w razie potrzeby pojedzie z nim do weterynarza, będzie kupował na bieżąco karmę itp.) i go utrzymywał;
- Dobór zwierząt do Domu Pomocy Społecznej powinien być dobrze przemyślany i skonsultowany z fachowcami (nie każdy gatunek się do tego nadaje);
- Bezpiecznym rozwiązaniem jest wprowadzenie zwierząt w części wspólnej (więcej osób może się nim opiekować, jest ogólnodostępny i mogą go obserwować wszyscy seniorzy), jednak należy jasno określić kto w szczególności będzie się nim zajmował, żeby uniknąć tzw. rozproszonej odpowiedzialności (tj. „każdy czyli nikt...);
- Warto zapewnić wsparcie zespołu wolontariuszy oraz specjalisty, który mógłby co jakiś czas pojawić się w DPS i fachowo doradzić;
- Wprowadzanie zwierząt warto prowadzić etapowo (jeżeli chcemy zaaranżować kącik z kilkoma gatunkami, rozpoczniemy od jednego. Będzie to okazja do przetestowania jak radzimy sobie z opieką. Być może zorientujemy się, że większa liczba zwierzątek jest jednak ponad nasze siły i możliwości);

- Wprowadzając niektóre egzotyczne gatunki (np. opisywana w publikacji agama brodata) musimy mieć na uwadze, że podstawowe wyżywienie stanowi u niej pokarm żywy. Warto sprawdzić czy w okolicy znajduje się specjalistyczny sklep, który taki pokarm zapewnia i określić czy będziemy w stanie cyklicznie tam jeździć i go kupować;
- Zwierzęta muszą mieć zapewnione optymalne warunki do pobytu (odpowiednia wielkość i umiejscowienie klatek czy akwarium – oraz zapewnienie odpowiedniego nasłonecznienia, temperatury czy dostępu do mediów) – dotyczy to zarówno obecności w pokoju indywidualnym seniora jak i w częściach wspólnych DPS;
- Warto przeprowadzić na wstępie szkolenie z opieki nad zwierzętami dla wszystkich, którzy chcą się nim docelowo opiekować (seniorzy, wolontariusze, personel DPS). Szkolenie powinno być prowadzone przez specjalistę od danego gatunku;

REKOMENDACJE DOTYCZĄCE POSZCZEGÓLNYCH GATUNKÓW ZWIERZĄT, KTÓRE ZAMIESZKAŁY W DOMACH POMOCY SPOŁECZNEJ W RAMACH INNOWACJI

Poniżej chcemy Państwu zaprezentować nasze spostrzeżenia dotyczące opieki nad wybranymi gatunkami zwierząt jakie w ramach naszego projektu zamieszkały w DPS. Od razu zastrzegamy jednak, że przedstawione informacje są wiedzą ogólną. Gdyby zdecydowali się Państwo wdrażać podobny projekt w innych placówkach polecamy skonfrontować i uzupełnić poniższe informacje u specjalistów zajmującymi się zwierzętami, a także zaczerpnąć wiedzy w dostępnych poradnikach, specjalistycznych i hobbistycznych serwisach internetowych oraz w literaturze.

5.1.1 CHOMIKI

- WYPOSAŻENIE STARTOWE: Klatka dla chomika (duża, wykonana z pleksi), miseczki do karmienia, domek, kołowrotek, zapas pokarmu i trocin;
- POKARM: Nasiona, zboża, wybrane warzywa i owoce. Dostęp do świeżej wody.
- PIELĘGNACJA: Wymiana trocin, czyszczenie miseczek, wymiana wody itp.
- KOSZT WYPOSAŻENIA I ZAKUPU ZWIERZAKA: Zestaw startowy wraz z chomikiem to koszt ok. 300-400 zł
- KOSZT UTRZYMANIA: ok. 20-30 zł/miesiąc

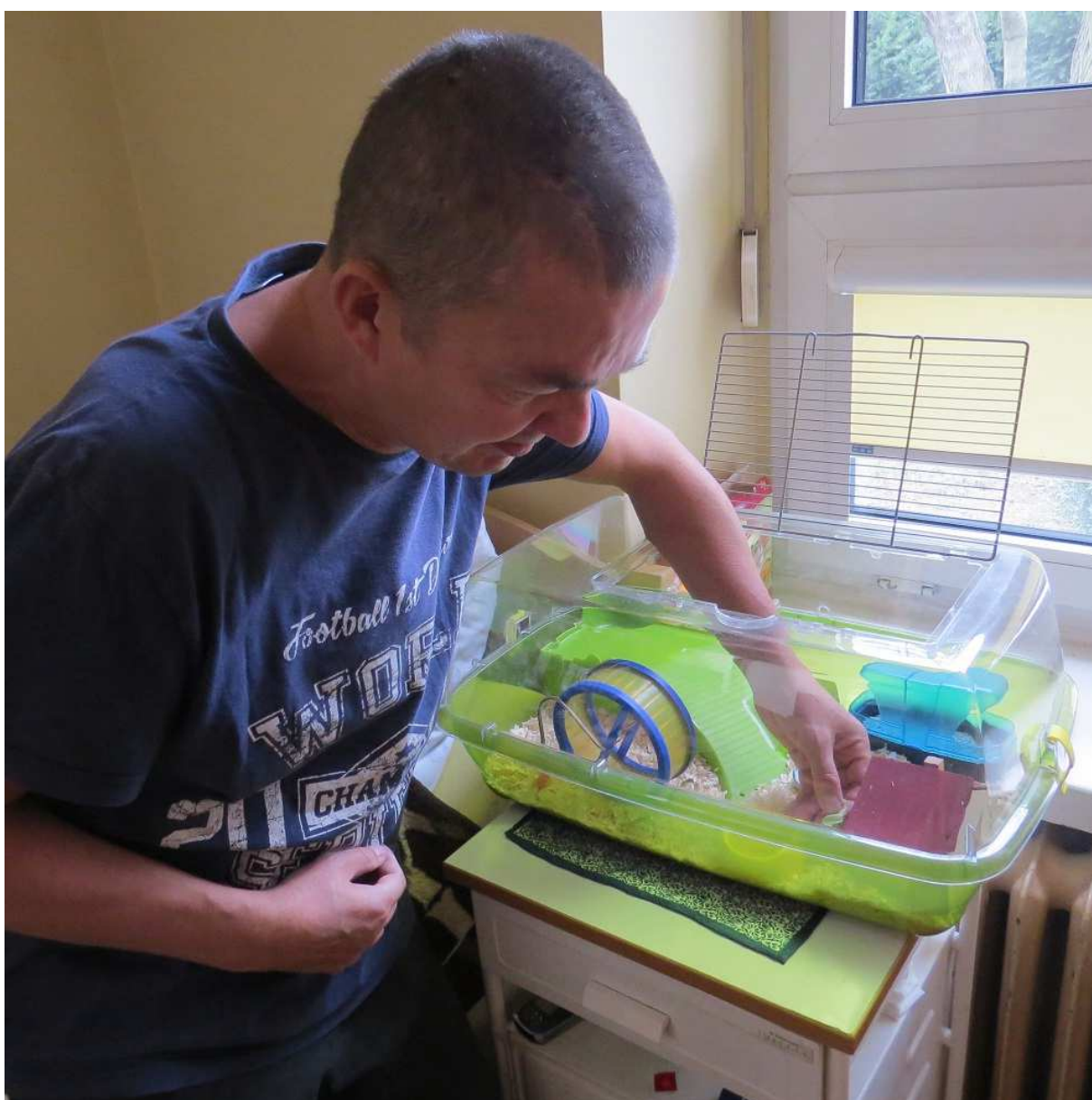

Foto: Stowarzyszenie CREO: Klatka z chomikiem zakupiona w ramach Innowacji.

5.1.2 KRÓLIKI

- WYPOSAŻENIE STARTOWE: Klatka, domek, poidelko, miska na pokarm, paśnik na sianko, kuweta, zapas pokarmu, trociny i granulatu, sprzęt do czyszczenia (szufelka, zmiotka, ścierki, szczotka);
- POKARM: Sianko, gotowy pokarm granulowany, wybrane warzywa i owoce. Dostęp do świeżej wody.
- PIELĘGNACJA: Wymiana trocin, czyszczenie klatki, czyszczenie miseczek, wymiana wody itp.
- KOSZT WYPOSAŻENIA I ZAKUPU ZWIERZAKA: : Zestaw startowy wraz z królikiem to koszt ok. 600-700 zł
- KOSZT UTRZYMANIA: ok. 50 zł/miesiąc
- UWAGI: W trakcie projektu jeden z królików miał problemy skórne – zostało to skonsultowane z weterynarzem, który zalecił odrobaczenie. Ponadto króliki zostały wykastrowane.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Klatka z królikami zakupiona w ramach Innowacji.

5.1.3 PAPUGI

- WYPOSAŻENIE STARTOWE: Klatka, żerdzie (gałęzie), zabawki, miseczki na pokarm i wodę, piasek zapachowy, pokarm, sprzęt do czyszczenia (szufelka, zmiotka, ścierki, szczotka);
- POKARM: Nasiona, wapno, witaminy. Dostęp do świeżej wody.
- PIELĘGNACJA: Wymiana piasku, czyszczenie klatki, czyszczenie miseczek, wymiana wody itp.
- KOSZT WYPOSAŻENIA I ZAKUPU ZWIERZAKA: Zestaw startowy wraz z papugą to koszt ok. 500 zł
- KOSZT UTRZYMANIA: ok. 30 zł/miesiąc
- UWAGI: Zdarza się, że papugi gorzej się aklimatyzują. W trakcie projektu jedna papużka skubała się pod skrzydełkami. Wprowadziliśmy dodatkowo witaminy i wapno żeby spróbować jej pomóc.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Klatka z papugami zakupiona w ramach Innowacji.

5.1.4 RYBKI

- **WYPOSAŻENIE STARTOWE:** W przypadku akwarium małego (10L) zdecydowaliśmy się kupić kompletny, gotowy zestaw (tj. akwarium, oświetlenie, filtr, grzałka), ponadto dokupiliśmy sztuczne roślinki, termometr, siatka do odławiania, kamyski, uzdatniacz wody i oczywiście rybki oraz pokarm. W przypadku dużego akwarium (240 L) zakupione zostały: akwarium z szafką na wymiar (z wbudowanym oświetleniem), filtr zewnętrzny, grzałka dużej mocy, wystrój (kamienie ozdobne – 30 kg), piasek (50 kg), podkład do roślin, rośliny żywe, napowietrzacze x 2, korzeń, tapeta dekoracyjna, siatka do odławiania, wiaderka, wężyki, uzdatniacz wody, pokarm, dozownik do karmienia, rybki.
- **POKARM:** Gotowe produkty granulowane i w płatkach przeznaczone dla poszczególnych gatunków, można również podawać pokarm żywy lub mrożonki.
- **PIELĘGNACJA:** Czyszczenie akwarium i filtrów (szczególnie małe akwarium jest podatne na zanieczyszczenia)
- **KOSZT WYPOSAŻENIA I ZAKUPU ZWIERZAKA:** Małe akwarium: ok. 400 zł
Duże akwarium: ok. 3000 zł
- **KOSZT UTRZYMANIA:** Małe akwarium: ok. 10 zł/miesiąc ; Duże akwarium: ok. 100 zł/miesiąc

Foto: Stowarzyszenie CREO: Duże akwarium zakupione w ramach Innowacji.

Foto: Stowarzyszenie CREO: Małe akwarium zakupione w ramach Innowacji.

5.1.5 AGAMA BRODATA

- WYPOSAŻENIE STARTOWE: Terrarium z gotowym wystrojem (najlepiej zamówione u specjalisty), źródło światła emitujące promieniowanie UVB, grzałka, programatory (do światła i grzałki), miska z wodą (poza dostarczeniem wody, wpływa również na utrzymanie odpowiedniej wilgotności w terrarium), miska na pokarm, pojemnik na pokarm żywy (przechowywany poza terrarium), hygrometr i termometr, podłoże, sprzęt do czyszczenia (ścierki, szczotka, mała szufelczka, ręczniki papierowe), agama, pokarm;
- POKARM: Podstawą diety agamy są żywe owady (np. świerszcze, szarańcze) oraz dieta roślinna (np. roszponka, rukola itp.).
- PIELEGNACJA: Wymiana podłoża, czyszczenie terrarium z odchodów i pozostałości pokarmu, czyszczenie miseczek, wymiana wody itp.
- KOSZT WYPOSAŻENIA I ZAKUPU ZWIERZAKA: ok. 2500 zł
- KOSZT UTRZYMANIA: ok. 120 zł/miesiąc

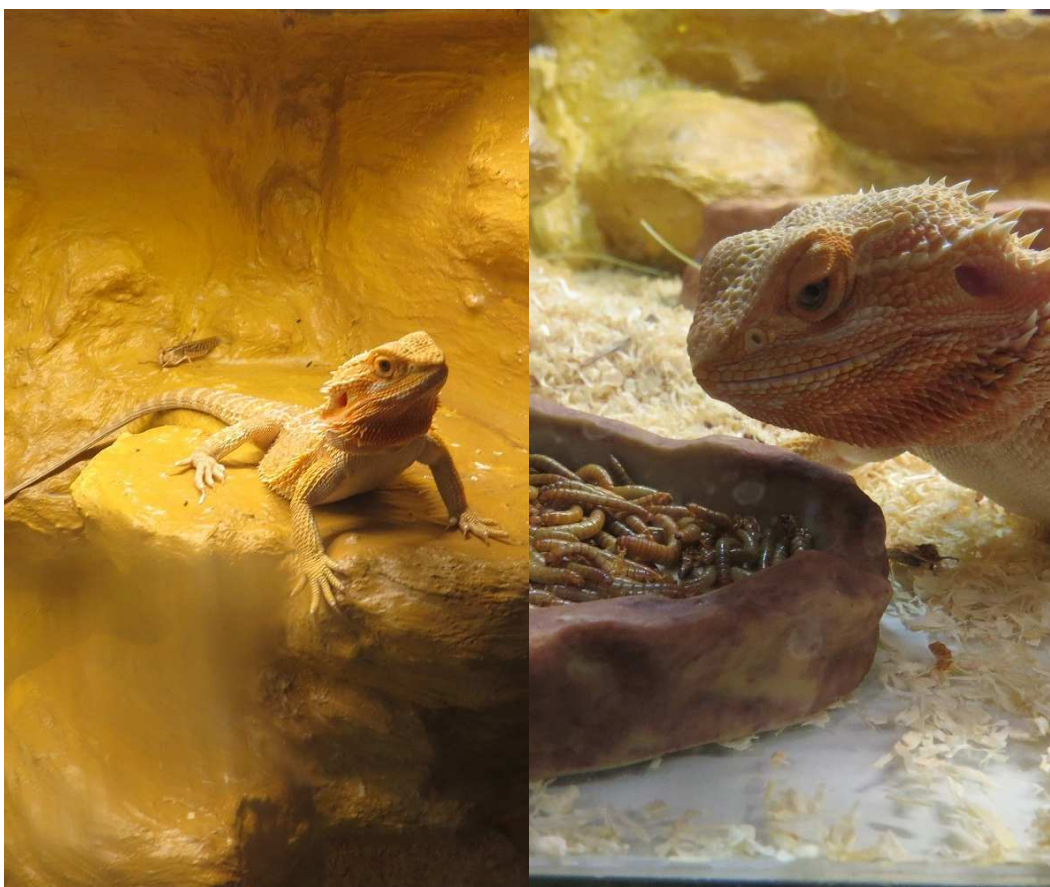

Foto: Stowarzyszenie CREO: Agama potrzebuje specjalnego terrarium i dostępu do żywego pokarmu.

5.2 DOMY POMOCY SPOŁECZNEJ:

- Przy realizacji projektu ważne jest ścisła współpraca z dyrekcją oraz pracownikami;
- Ważne jest wyznaczenie lidera ze strony DPSu oraz Innowatora;
- Podejście dyrekcji (bardziej/mniej przychylne) ma znaczący wpływ przy realizacji projektu;
- Istotne jest podpisanie umowy o współpracę z DPSem;
- Dla dyrekcji DPS-ów ważne jest żeby działania nie nadwyrężały pracowników (w innym przypadku możliwa niechęć, brak zaangażowania w projekt);
- Zwierzęta potrafią narobić bałaganu (szczególnie króliki i papugi), ważne żeby dbać o czystość (zapewnić niezbędny sprzęt) – pracownicy mogą mieć bowiem dodatkową pracę, czego staramy się unikać;
- Istotne jest wsparcie merytoryczne pracowników DPSu podczas realizacji projektu;
- Ważne jest otwarcie na uwagi i sugestie pracowników. Wielu z nich ma swoje doświadczenia związane z opieką nad zwierzętami i często zgłaszają bardzo cenne uwagi i spostrzeżenia dotyczące np. zachowania zwierząt;
- Niektórzy pracownicy mocno zaangażowali się w opiekę nad zwierzętami – z własnej woli sprzątają czy dokarmiają zwierzęta. Co ciekawe dla części z nich zwierzęta stanowią również odskocznnię od codziennych obowiązków i w przerwie od pracy lubią po prostu przyjść i poobserwować zwierzęta;

5.3 SENIORZY:

- Seniorzy z entuzjazmem podchodzą do projektu i obecności zwierząt w DPS, ale tylko nieliczni są gotowi do opieki nad zwierzętami;
- Seniorzy, którzy zdecydowali się na opiekę nad zwierzętami w swoich pokojach podchodzą do tego z dużym zaangażowaniem, jest to dla nich ważny element życia;
- Z kolei seniorzy, którzy zdecydowali się na wspieranie zwierząt w częściach ogólnodostępnych skupiają się bardziej na obserwacji i walorach „żywej dekoracji” jakie stanowią dla nich zwierzęta, niż na kompleksowej opiece, oddali w tej sprawie inicjatywę wolontariuszom i animatorom;
- Niektórych czynności (głównie ze względu na ograniczenia fizyczne) seniorzy nie wykonują – np. czyszczenie klatek, akwariów, terrarium, uzupełnianie wody. Czynność, w której czują się dobrze to karmienie (w szczególności królików).
- Kącik zwierzęcy w DPS Bukowska cieszy się dużym zainteresowaniem seniorów. Wielu z nich przychodzi tam by posłuchać śpiewu ptaków, poobserwować króliki i agamę. Jest to dla nich dobre miejsce na wyciszenie, wypicie kawy czy porozmawianie ze zwierzętami.

5.4 WOLONTARIUSZE

- Wsparcie wolontariuszy w realizacji tego typu projektów jest nieocenione i niezbędne;
- Ważne jest odpowiednie przygotowanie wolontariuszy do zadań i odpowiednie przeszkolenie np. podczas warsztatów ze specjalistami od zooterapii;
- Należy podpisać z wolontariuszami porozumienia o pracę wolontariacką;

- Obecność wolontariuszy najlepiej zorganizować w postaci cyklicznych dyżurów (np. jeden dzień w tygodniu);
- Ze strony Innowatora konieczne jest wyznaczenie koordynatora wolontariatu;
- Z wolontariuszami należy utrzymywać stały kontakt (przydatne jest np. stworzenie grupy na Facebooku);
- Należy dbać o motywację wolontariuszy, chwalić ich za obecność i pomoc seniorom (szczególnie jeżeli byli sami na dyżurze). Czasami podczas dyżuru mogą wystąpić jakieś nieprzyjemne sytuacje (np. jakaś nieprzychylna uwaga), co może zniechęcić wolontariusza – najważniejsze żeby takie sytuacje od razu wyjaśniać;
- Wolontariusze pojawiają się z różnych motywacji (czasami jest to chęć zdobycia doświadczenia w opiece nad zwierzętami, motywacją są też dodatkowe punkty na świadectwie, czasami jest to chęć wspierania osób starszych, pojawiają się również wolontariusze, którzy przychodzą by spędzić czas ... z innymi wolontariuszami);
- Wolontariusze lubią pojawiać się w zespołach (np. 2-3 osoby) bo czują się wtedy pewniej – należy to uszanować, i np. delegować im trudniejsze zadania – np. wymiana ściółki, czyszczenie klatek. Z kolei wolontariusze pojawiający się w pojedynkę mogą podczas swojego dyżuru skupić się np. na karmieniu;
- Dobrą formą sprawozdania dyżurów jest wprowadzenie papierowego grafika, który każdy z wolontariuszy wypełnia i zaznacza co udało mu się wykonać danego dnia;
- W przypadku zaobserwowania braku w pożywieniu, wyposażeniu lub zaobserwowanie innego zachowania zwierząt niż normalne, wolontariusz powinien tego samego dnia poinformować o tym koordynatora;
- Trzeba się przyzwyczaić, że wśród wolontariuszy następuje duża rotacja, szczególnie w okresach takich jak ferie, wakacje, sesje egzaminacyjne, matury.

5.5 KWESTIE ORGANIZACYJNE:

- Z ramienia organizatora przedsięwzięcia powinien być wyznaczony koordynator odpowiedzialny za kontakty z Dyrekcją i personelem DPS oraz z wolontariuszami i seniorami;
- Warto dokumentować fotograficznie działania projektowe i dzielić się tym na stronie www i facebooku – może to pomóc w zdobyciu nowych wolontariuszy i sponsorów;
- Koszt utrzymania zwierząt jest znaczny, dlatego warto pomyśleć o jego docelowym finansowaniu (np. poprzez sponsorów, grantodawców czy crowdfunding)
- W celu zapewnienia wsparcia merytorycznego warto podjąć współpracę ze specjalistami ds. zooterapii – np. z ogrodem zoologicznym, schroniskiem dla zwierząt, hobbystami czy instruktorami zooterapii;
- Warto podjąć współpracę ze sklepem zoologicznym, który systematycznie będzie zapewniał niezbędny pokarm i wyposażenie;
- Warto w grafiku wolontariuszy i animatorów wyznaczyć osobę odpowiedzialną za bieżące zakupy i uzupełnienia w wyposażeniu;
- W budżecie przedsięwzięcia poza stałymi kosztami (jak pokarm czy trociny) warto mieć uwzględnioną rezerwę na sytuacje nieprzewidywalne (np. choroba zwierzęcia i konieczność wizyty u weterynarza i zakupu leków);
- Organizator musi być świadomy zapewnienia bieżącej opieki zwierzętom również poza dniami roboczymi (jak weekendy, święta, ferie, urlopy czy wakacje), co stanowi spore wyzwanie;

6. Opinia Sanepidu o Innowacji

Realizując projekt w Domach Pomocy Społecznej mieliśmy świadomość, że Dyрекcję obowiązują określone obostrzenia prawne oraz wewnętrzne regulaminy. Szczególnie wrażliwe kwestie związane są z warunkami sanitarnymi w placówkach. W tym celu za pośrednictwem Inkubatora zwróciliśmy się do Sanepidu, jako wyspecjalizowanej instytucji wykonującej zadania z zakresu zdrowia publicznego z prośbą o opinię nt. Innowacji. W szczególności ciekawiło nas czy Sanepid wskaże jakieś szczególne warunki, które powinny być spełnione w przypadku obecności zwierząt na stałe w placówce typu DPS. Zwróciliśmy się również z prośbą o informacje na co szczególnie zwrócić uwagę realizując taką innowację bazując na doświadczeniu Sanepidu jako instytucji kontrolującej Domy Pomocy Społecznej. Poniżej zamieszczamy pełną informację zwrotną otrzymaną od Sanepidu.

P.S. Gorgolewski
22.10.18

WIELKOPOLSKI PAŃSTWOWY WOJEWÓDZKI INSPEKTOR SANITARNY

Telefony:
- informacja o numerach wewnętrznych 61 854-48-00
- WPWIS 61 852-99-18
- fax 61 852-50-03
- e-mail WPWIS sekretariat@wssepoznan.pl
- Oddział Higieny Komunalnej 61 656-80-12
- fax 61 656-80-13
- e-mail higiena.komunalna@wssepoznan.pl

ul. Noskowskiego 23
61-705 Poznań
www.wsse-poznan.pl

DN-HK.9011.276.2017

Poznań, 15.10.2018

1519167

2018-10-16

Urząd Miasta Poznania
Wydział Zdrowia i Spraw Społecznych

dotyczy: pisma nr ZSS-XX.042.5.2018 z dnia 8.10.2018 r.

Odpowiadając na pytanie dotyczące obecności zwierząt domowych w placówkach typu dom pomocy społecznej, Wielkopolski Państwowy Wojewódzki Inspektor Sanitarny (dalej: WPWIS) informuje, iż bark przepisów prawnych, które regulowałyby powyższy problem.

Zgodę na umieszczenie zwierząt domowych w domach pomocy społecznej może wydać zarządzający obiektem przy akceptacji mieszkańców.

Coraz częściej ma miejsce zgoda na obecność zwierząt domowych w obiektach użyteczności publicznej, np. w ośrodkach wczasowych, rekreacyjnych oraz w niektórych restauracjach.

Może się jednak zdarzyć, że nie wszyscy pensjonariusze zaakceptują zwierzęta, wówczas należałoby uniemożliwić kontakt zwierząt z tymi mieszkańcami. WPWIS uważa, że w sytuacji gdyby zwierzęta domowe znalazły się na stałe w placówce pomocy społecznej należałoby zapewnić stały nadzór weterynaryjny (m.in. wymagane badania, szczepienia, sukcesywnie odrobaczane), aby nie stwarzać ewentualnego zagrożenia dla mieszkańców.

Zwierzęta przebywające w domach opieki społecznej nie powinny poruszać się po wszystkich pomieszczeniach ośrodka. Wspólne kuchnie, świetlice, sanitariaty ogólnodostępne, pralnie, suszarnie powinny być dla zwierząt niedostępne. Zwierzęta mogą natomiast przebywać w pokojach zajmowanych przez osoby, które będą się nimi opiekować. Odrębną kwestią jest zapewnienie stałej opieki dla zwierząt tzn. spacer, karmienie, pielęgnowanie.

Ważnym zagadnieniem jest sprzątanie po pupilach, bowiem odchody zwierząt powodują zanieczyszczenie otoczenia, a ponadto mogą stanowić zagrożenie dla mieszkańców placówki (w kale psów i kotów mogą być obecne pasożyty chorobotwórcze).

WIELKOPOLSKI PAŃSTWOWY WOJEWÓDZKI
Inspektor Sanitarny
dr n. med. Andrzej Trubisz

7. Podsumowanie Innowacji

Zrealizowanie innowacji społecznej „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW” było ogromnym wyzwaniem organizacyjnym dla Innowatora. W przedsięwzięcie zaangażował się szereg osób, począwszy od seniorów, dyrekcji i pracowników DPS, poprzez wolontariuszy, specjalistów ds. zooterapii, pracowników sklepu zoologicznego, a kończąc na animatorach Innowatora. Trzeba jednak zauważyć, że projekt udało się zrealizować z rozmachem, przetestowano bowiem możliwość obecności w DPS kilku różnych gatunków zwierząt takich jak chomiki, króliki, papugi, rybki czy agama brodata. Tak różnorodny wachlarz dobranych zwierząt stanowił z jednej strony ogromne wyzwanie, ale też sprawił wszystkim ogromną radość i poczucie zrealizowania naprawdę ciekawego i niespotykanego przedsięwzięcia. Do tej pory próżno bowiem szukać podobnych inicjatyw w Polsce.

Ocena efektów jakie niosą za sobą tego typu innowacje społeczne są procesem długofalowym. Warto zauważyć, że realizowany projekt trwał tylko kilka miesięcy, więc po okresie potrzebnym na przewidziane szkolenia przygotowawcze, skompletowanie wyposażenia i wdrożenie zwierząt do DPS zostało tak faktycznie niewiele czasu by obserwować zmiany jakie innowacja wniosła w życie seniorów i DPS. Długotrwały efekt będzie zatem jeszcze badany przez animatorów Stowarzyszenia we współpracy z pracownikami DPS. Jednak mimo tak krótkiego okresu czasu można zauważyć, że wdrożenie projektu przyniosło sporo korzyści, o czym wskazują rozmowy przeprowadzone z uczestnikami innowacji po okresie testowania.

Łącznie w badaniu końcowym uczestniczyło 14 osób, w tym 10 seniorów, 2 pracowników DPS i 2 wolontariuszy. Każdy z uczestników odpowiadał na kilka pytań, które miały za zadanie ocenić potrzebę realizacji Innowacji, zakres udziału każdej osoby w procesie jej wdrażania oraz zebrać uwagi przydatne na przyszłość. Co ważne wszyscy uczestnicy badania wskazali, że projekt był potrzebny i powinien być dalej realizowany. Warto w tym miejscu zacytować niektóre z odpowiedzi:

„Czegoś takiego tutaj brakowało. Wie Pan, to jest miejsce bardzo spokojne, można powiedzieć, że trochę sztywne (śmiech). Zwierzaki wprowadziły powiew nowości i świeżości.” (wypowiedź seniora biorącego udział w projekcie)

„Dobrze, że są te zwierzaki. Przyprawiam tu dzieci i wnuki jak mnie odwiedzają. Im też się to podoba i ciekawi.” (wypowiedź seniora biorącego udział w projekcie)

„Kocham zwierzęta. Lubię sobie tu przyjść, posiedzieć, posłuchać i popatrzeć. Jest wesoło. Jest nowe życie.” (wypowiedź seniorki biorącej udział w projekcie)

„Fajnie jest uczestniczyć w czymś takim. Dobrze, że taki projekt powstał, bo mocno ożywił to miejsce. DPS na pierwszy rzut oka to miejsce dość smutne.” (wypowiedź wolontariusza)

„To ciekawy projekt. Widać, że niektórzy seniorzy mocno się zżyli ze zwierzętami i codziennie tam zaglądają. Część z nich miało zwierzęta w przeszłości, to widać.” (wypowiedź pracownika DPS)

„Obecność zwierząt potrafi wydobyć z seniorów ciekawe cechy i zachowania.” (wypowiedź pracownika DPS)

Bardzo cenne okazały się również wskazówki, co można usprawnić w projekcie na przyszłość:

„Trzeba pomyśleć nad jeszcze większą liczbą wolontariuszy. Wiem, że to dla Was spore wyzwanie, ale szczególnie w weekendy i w okresie świątecznym przydałoby się by ktoś zaglądał do zwierzaków” (wypowiedź pracownika DPS)

„Moim zdaniem warto pomyśleć o zamknięciu klatek królików, bo niektórzy otwierają i wkładają różne jedzenie. To może być dla nich niebezpieczne” (wypowiedź seniorki biorącej udział w projekcie)

„Jest dobrze. Może za jakiś czas warto zmienić wystrój u tej jaszczurki” (wypowiedź seniorki biorącej udział w projekcie)

Chciałabym więcej zwierząt. Widziałam, że w DPS Bukowska mają papużki i króliczki. Tu też by mogły przecież być” (wypowiedź seniorki biorącej udział w projekcie)

Ponadto dla nas bardzo ważne były również wypowiedzi obu seniorów, którzy zdecydowali się na zamieszkanie w swoich pokojach wspólnie ze zwierzętami. Oboje nie żałują swojej decyzji i nie wyobrażają już sobie życia bez zwierzątek. Pan Wacław, który teraz opiekuje się rybkami przyznał, że przed projektem nie myślał o tym by mieć zwierzaki. Z kolei Pan Jacek, opiekujący się chomikiem powiedział, że już o tym myślał, ale nie byłoby go stać na to, żeby skompletować całe wyposażenie i jest wdzięczny, że mogliśmy to wszystko kupić w ramach projektu. Przyznał również, że nie wyobraża już sobie życia bez Dyzia.

Konfrontując zebrane opinie z badania końcowego, z rozmowami prowadzonymi na początku realizacji projektu można zauważyć, że nastawienie seniorów i pracowników DPS uległo niewielkiej zmianie. Podczas gdy wcześniej pojawiały się opinie, że ten projekt może się nie udać, bo DPS nie jest miejscem gdzie zwierzęta będą miały zapewnioną dobrą opiekę, to jednak okres testowania pokazał, że jest to realne. Trzeba jednak uczciwie dodać, że kluczowe dla powodzenia projektu jest wsparcie animatorów i wolontariuszy, którzy przejęli na siebie (szczególnie w przypadku DPS Bukowska, gdzie pod opieką są trzy wymagające gatunki zwierząt) stałą opiekę nad zwierzętami. Ważne okazało się również zaangażowanie samych pracowników DPS, którzy sami poczuli się w obowiązku żeby pomagać w utrzymaniu zwierząt. Sami seniorzy by sobie z tym nie poradzi. Z kolei nastawienie wolontariuszy się nie zmieniło, od początku byli oni bowiem przygotowani na stałą opiekę nad zwierzętami i czerpią z tego dużą satysfakcję.

Dotychczasowe efekty testowania innowacji „ZWIERZAKI PRAWDZIWYMI PRZYJACIÓŁMI SENIORÓW” pozwalają stwierdzić, że projekt może być dalej z powodzeniem wdrażany w innych jednostkach pomocy społecznej w Polsce, w których przebywają osoby w wieku senioralnym. W tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że kluczowe w powodzeniu wdrażania takiej innowacji w kolejnych Domach Pomocy Społecznej jest odpowiednie przygotowanie – zarówno seniorów jak i personelu oraz zapewnienie wsparcia zewnętrznego w postaci ekspertów ds. zooterapii i wolontariuszy. Zdecydowanie sprawdził się bowiem zastosowany w ramach niniejszej innowacji model zapewnienia seniorom stałej asysty animatorów i wolontariuszy. Z pewnością bez zapewniania tak szerokiego wsparcia seniorom Innowacji nie udałooby się zrealizować.

Zakończenie

Realizacja niniejszej innowacji pokazała, że Domy Pomocy Społecznej to miejsca otwarte na nowe, odważne i nietuzinkowe pomysły wychodzące naprzeciw potrzebom ich mieszkańców. Po tych kilku miesiącach mamy przekonanie, że było warto zrealizować ten pomysł. Dla wielu seniorów stała obecność zwierząt w Domu Pomocy Społecznej sprawia dużą przyjemność i radość. Naturalność i spontaniczność zwierząt mocno ożywiła te miejsca, co sprzyja lepszemu samopoczuciu i poprawia jakość życia seniorów.

Jesteśmy świadomi, iż mimo, że obecny projekt miał wyznaczone ramy czasowe, to tak faktycznie będzie on trwał dalej. Od początku byliśmy zdecydowani aby go kontynuować, oczywiście jeżeli taka będzie akceptacja zarówno seniorów jak i Dyrekcji oraz pracowników Domów Pomocy Społecznej. Z pewnością sporym wyzwaniem będzie dla nas zapewnienie optymalnej opieki dla zwierząt oraz sfinansowanie wydatków związanych z ich utrzymaniem. Stąd będziemy czynić starania aby angażować do tego pomysłu coraz większą liczbę wolontariuszy, a także zachęcić kolejnych grantodawców oraz sponsorów do wsparcia tej ciekawej inicjatywy. Dlatego w tym miejscu gorąco zapraszamy do współpracy wszystkich, którzy chcieliby wspólnie z nami dalej rozwijać tę innowację.

Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja będzie pomocna we wdrażaniu podobnych projektów w całej Polsce.

Literatura

- Ornacka K., Żuraw K., Misia L. „Zooterapia jako innowacyjna metoda pracy socjalnej wspierająca jakość życia seniorów”, Pobrano z : <https://docplayer.pl/17225038-Zooterapia-jako-innowacyjna-metoda-pracy-socjalnej-wspierajaca-jakosc-zycia-seniorow.html>
- Wronka-Pośpiech M. (2015), Innowacje społeczne – pojęcie i znaczenia, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Nr 212, Katowice, Pobrano z: http://www.sbc.org.pl/Content/168003/10_10.pdf
- Raport z badania „Diagnoza sektora usług społecznych w województwie wielkopolskim wraz z rekomendacjami” (2015), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu, Poznań, s. 65-70, Pobrano z: http://rops.poznan.pl/wp-content/uploads/2016/03/RAPORT_Diagnoza-sektora-us%C5%82ug-spoecznych.pdf
- Woderska N. (2018), Zoom na innowacje społeczne w Domach pomocy społecznej, Pobrano z: <https://ec.europa.eu/epale/pl/blog/zoom-na-innowacje-spoeczne-w-domach-pomocy-spoecznej>
- Woderska N. (2018), O czym marzą seniorzy mieszkający w Domu pomocy społecznej?, Pobrano z: <https://ec.europa.eu/epale/en/node/72124>
- Główny Urząd Statystyczny (2018), Zakłady stacjonarne pomocy społecznej w 2017 r., Pobrano z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/18/2/1/zaklady_stacjonarne_pomocy_spoecznej_w_2017_roku.pdf
- Główny Urząd Statystyczny (2016), Ludność w wieku 60. Struktura demograficzna i zdrowie, Warszawa, Pobrano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-w-wieku-60-struktura-demograficzna-i-zdrowie,24,1.html>
- Kruk M. S. (2016), Innowacje społeczne odpowiedzią na lokalne problemy współczesnego społeczeństwa, Opuscula Sociologica nr 2, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, Pobrano z: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-00ad6483-3b7e-4765-9190-f4c58bbb5da4>
- Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2016, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2017, Pobrano z: <https://www.mpips.gov.pl>
- Kwaśnicki W. (2013), Innowacje społeczne – nowy paradygmat czy kolejny etap w rozwoju kreatywności człowieka?, Pobrano z: <http://kwasnicki.prawo.uni.wroc.pl/todownload/InnowacjeSpoleczneWK.pdf>
- Grześkowiak W.I., Woderska N. (2015), ABC Wolontariatu w szkole w: Wolontariat z klasą. Budowanie szkolnych klubów wolontariatu. Poradnik dla nauczycieli, Stowarzyszenie CREO (red.), Wydawca: Stowarzyszenie Centrum Promocji Inicjatyw Społecznych CREO, Poznań
- Kuś M., Szwed M. (2012), Realizacja potrzeb ludzi starszych a zadania samorządu terytorialnego, PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Pobrano z: http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/999/Reska_specjalna_301.pdf
- Sienkiewicz J. (2007), Poradnik dla osób z chorobą Parkinsona, Fundacja Życ z chorobą Parkinsona, Warszawa, Pobrano z: <http://www.parkinsonfundacja.pl/datastore/download/poradnikdlaosobzchp2007.pdf>
- Stelau J. (2003), Psychologia. Podręcznik akademicki, tom 1, GWP, Gdańsk
- Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (2012), Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce, Warszawa, Pobrano z: http://senior.gov.pl/source/raport_osoby%20starsze.pdf

ZAPRASZAMY DO WSPÓŁPRACY!

Stowarzyszenie Centrum Rozwoju Edukacji Obywatelskiej CREO

Ul. Błękitna 1/7, 60-660 Poznań

NIP: 7792255681 REGON: 634654720 KRS: 0000218555

Tel. 608 839 784

creo@centrumcreo.pl

www.centrumcreo.pl

www.facebook.com/centrumcreo

CREO jest Organizacją Pożytku Publicznego.

Przekaż nam swój 1% podatku.

KRS: 0000218555

Dziękujemy!

